

ห้องขจร
อ
959.35
ข129บ

ขจร สุขพานิช
เป็นมิตรพลีเพลงไพเราะ
ทำบุญอายุครบ ๖๐ ปี
๗ พฤษภาคม ๒๕๑๖

พ. ห่อง ขจร สุขพานิช

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ฉะเชิงเทรา ๒๖ พระโขนง กรุงเทพฯ ๓ โทร. ๓๑๒๑๕๗๕. ๓๑๒๑๐๔๘

๒

๙๕๙.๓

๗๑๙๗

๑๕ ๑๑/๖ ๑๑๖ (๑๓
๕ ๑๑/๖)

๑๑/๖
๑๓/๖/๑๖

บางเกาะ

- เกาะรัตนโกสินทร์ ๑๑๐๐, ๑๑๐๐, ๑๑๐๐
๑๑๐๐, ๑๑๐๐, ๑๑๐๐

หนังสืออ้างอิง

ใช้เฉพาะในท้องสมุดเท่านั้น

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ถนนพหลโยธิน กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๐๐๐ โทร. ๖๑๒๑๕๖๕-๖๑๒๑๕๖๖

21 ก.ย. 2521

ขจร สุปพานิช

พิมพ์แจกเป็นมิตรพลี

เนื่องในโอกาสทำบุญอายุครบ ๖๐ ปี

๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๖

๘ ๑๙๙๔๙๖

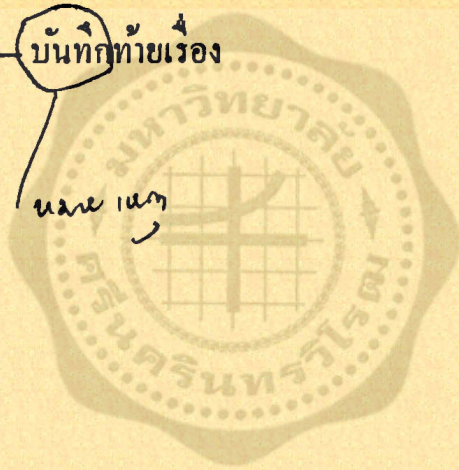
70964

สารบัญ

- (๑) ความสำคัญของกรุงธนบุรีในฐานะราชธานี
- (๒) บางเกาะ — เกาะรัตนโกสินทร์

— บันทึกท้ายเรื่อง

หน้า ๑๓๓

ความสำคัญของกรุงธนบุรี ในฐานะราชธานี

การเลือกที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นเรื่องใหญ่
เรื่องสำคัญ เพราะชีวิตของพสกนิกรอีกหลายล้านคนจะมีสุข
ทุกข์ ประการใด ย่อมขึ้น อยู่กับความ สำคัญของ ที่ประทับ นั้น
แต่พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ไม่ได้บอกเล่าอะไรให้เรา
ทราบมากนักว่าเพราะเหตุใด สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึง
ทรงเลือกเอากรุงธนบุรีเป็นราชธานี

การ ที่ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่สมัครประทับอยู่ที่
กรุงศรีอยุธยา นั้น พระราชพงศาวดารเล่าว่า เพราะพระมหา
กษัตริย์แต่ก่อนมาเข้าพระสุบิน ทรงขับไล่ไม่ให้ประทับ
แต่ความจริงจะเป็นเพราะ 'ทรงพระสุบิน' ไปเช่นนั้นหรือ
ผู้สงสัยว่าจะเป็นเพราะเหตุอื่นก็มีอยู่ โดยเฉพาะในสมัย
ปัจจุบันนี้ คนที่เชื่อในฝัน เชื่อในเรื่อง 'จิ้งจกตก' มีน้อย

(๒)

ตัวลงทุกที และสิ่งที่เห็นได้ง่ายและมีน้ำหนักมากกว่าเรื่อง
'ทรงพระสุบิน' ย่อมมีอยู่ คือคนปัจจุบันเชื่อในเหตุในผลมาก
กว่าเชื่อเพราะพระราชพงศาวดารเขียนไว้เช่นนั้น

สิ่งที่เห็นได้ง่ายและมีน้ำหนักยิ่งนักคือซากกรุงศรีอยุธยา
ที่เหลืออยู่เนื่องจากสงครามพม่าในรัชกาลพระเจ้ามังระ ใหญ่
โตเหลือกำลังที่จะบูรณะซ่อมแซมให้คงคั้งเก่า และเมื่อ
บูรณะแล้ว ขนาดของกรุงก็ยากแก่การป้องกันรักษา สมเด็จพระ
เจ้าตากสิน ในปีพุทธศ. ๒๓๑๐ (ราวเดือนตุลาคม—
พฤศจิกายน) ยังทรงมีกำลังทหารไม่มากนัก เพียงพอแต่การ
รุกรบปราบปรามค่ายโพธิ์สามต้นของพม่าให้ยอมแพ้วางอาวุธ
แต่ไม่พอเพียงพอที่จะให้บูรณะซ่อมแซมปราสาทราชวังทั้งหลาย
ทั้งปวงให้คงคั้งเก่า เราไม่สามารถมองเห็นภาพซากกรุง
ว่าจะเสียหายเพียงไร หลังจากสงครามพม่าเข้าประชิดถึง ๑๔
เดือนได้ เพราะกรุงศรีอยุธยามีขนาดใหญ่โตกว่า 'เกาะ
รัตนโกสินทร์' ซึ่งสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม
กะเนือที่ราว ๒—๓ ตารางกิโลเมตร แม้กระนั้น สมเด็จพระ
เจ้าตากสิน กลับสมควรจะประทับในบ่อมทมเนือที่ภายใน

(๓)

กำแพงเล็กกว่าทาง 'เกาะรัตนโกสินทร์' เสียอีก คือสมัคร
ประทับ ณ พระตำหนัก หรือบ่อนวิชัยประสิทธิ์ ซึ่งคงจะมี
เนื้อที่ภายในกำแพงเมืองไม่เกิน ๑ ตารางกิโลเมตร เพียง
เท่านั้น เพราะเหมาะกับการพักผ่อนของพระองค์

มีความเก่าในพระราชพงศาวดาร (ภาค ๖๕) ซึ่ง
ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะเขียนขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
สมควรนำมาลงเอาไว้ว่า เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นซากศพ
กองสุมกันดูเป็นภูเขา ทั้งศพเนื่องจากอดอาหาร ศพเนื่อง
จากโจรภัย และศพเนื่องจากโรคภัย 'ทรงพระสังเวชประตุจมิ
พระทัยเหนื่อยหน่ายในราชสมบัติ จะเสด็จไปเมืองจันทบุรี'
ข้อความว่าสมเด็จพระเจ้าตากสิน 'ทรงเหนื่อยหน่ายในราช-
สมบัติ' และข้อความว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงห่วงใย
ในสุขทุกข์ของราษฎร โดยเฉพาะเรื่องข้าวปลาอาหารที่จะ
เลี้ยงดูราษฎร ทรงยินดีที่จะถวาย 'พระพาหาแห่งเรา' เพื่อ
ให้ได้อาหารมาเลี้ยงดูราษฎร ข้อความเช่นนี้ จะปรากฏ
หลายครั้งในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี และในการที่
พระราชพงศาวดารเขียนไว้ว่า 'จะเสด็จไปเมืองจันทบุรี'

(๔)

เช่นนี้ มีปรากฏแต่ในฉบับประชุมพงศาวดารภาค ๖๕ (และฉบับบริติชมิวเซียม) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ตามฉบับสมเด็จพระปรมานุชิต และฉบับพระราชหัตถเลขา ไม่มีข้อความเช่นนี้ จึงน่าจะเชื่อว่าเป็นข้อความเขียนขึ้นโดยอาลักษณ์ในรัชกาลนี้ หรือ พระราชาคณะที่ฝึกฝนอยู่กับสมเด็จพระเจ้าตากสิน

และในขณะที่ทรงพระราชดำเนินออกจากกรุงศรีอยุธยา ล่องเรือมาตามลำแม่น้ำ พวกข้าทูลละอองธุลีพระบาทกราบทูลอ้อนวอนอย่าให้ ทรงปลีก พระองค์ ออกไป จากความ คงอยู่ของ ประเทศชาติและสุขทุกข์ของราษฎร พระองค์เสียการอ้อนวอนนั้นไม่ได้ 'จึงเสด็จยับยั้งอยู่ ณ พระราชดำเนินหน้าเมืองธนบุรี'

เมืองธนบุรี เป็นเมืองหน้าด่านควบคุมเรือทะเลจะเข้าออกมาแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าประสาททองแล้ว เห็นได้จากจดหมายเหตุ ของวัน วลิต ที่ระบุ เรื่องด่าน ธนบุรี บังคับให้เรือสำเภาฮอลันดาจอดที่หน้าใหญ่ให้เจ้าหน้าที่นำขึ้นเก็บรักษาไว้ยังที่ทำการเมือง ก่อนจะอนุญาตให้เรือเดินทางต่อไปมายัง

(๕)

กรุงศรีอยุธยา และในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ โกษาเหล็ก
ต้องถูกสงสัยว่าจะทุจริตรับสินบน ถูกโยกหน้าพระที่นั่งจน
ตรอมใจถึงอสัญกรรม ก็เพราะเรื่องฟอลคอนกราบทูลเสนอให้
สร้างป้อม และโกษาเหล็กคัดค้าน (ซึ่งต่อมาได้ชื่อว่าป้อม
วิชัยประสิทธิ์) และในรัชกาลเดียวกันนั้น โปรดฯ ให้ช่าง
ฝรั่งเศษ สร้างป้อม ทางปาก ตะวันออก เมืองธนบุรีอีก ป้อม หนึ่ง
(ซึ่งต่อมาได้ชื่อว่าป้อมวิไชยเณทร์) ป้อมทั้ง ๒ ได้เป็น
สมรภูมิสู้รบ ระหว่างทหารไทยทางป้อมวิชัยประสิทธิ์ และ
ทหารฝรั่งเศษทางป้อมวิไชยเณทร์ ในต้นแผ่นดินสมเด็จพระ
เพทราชา ครั้นถึงตอนสมเด็จพระเจ้าตากสินจะทรงเลือกที่
ประทับ ป้อมทั้ง ๒ นี้ยังคงอยู่ ป้อมวิชัยประสิทธิ์ค่อนข้าง
จะเสียหายเพียงเล็กน้อยและมีขนาดใหญ่กว่า ส่วนป้อม
วิไชยเณทร์ทาง ตะวันออกเสียหายจากปืนใหญ่ในสงคราม
ขับไล่ทหารฝรั่งเศษมากอยู่ และขนาดเล็กกว่าการจะซ่อมแซม

* รายละเอียดโกษาเหล็กถูกสงสัยว่าทุจริตรับสินบน และทหารไทยสู้รบ
ขับไล่ทหารฝรั่งเศษ อยู่ในจดหมายเหตุของบาทหลวงเคอะเบส์ ฉบับ
แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร

(๖)

ยังไม่มี ความ จำเป็น จะ ต้อง ทำ จึง ยัง ปลด ปล่อย ไว้ ใน สภาพ เสี่ยง หาย
ข้า รุด ทรุด โทรม มา ราว ๘๐ ปี บ่อ ม หัง ๒ จึง มา มี บ ท บา ท
ข น อ ก คร ง หนึ่ ง ใน พ.ศ. ๒๓๑๑ ปี ชว ด ส ม ฤ ท ธ ส ก ต อ น
สม เติ จ พระ เจ้ า ตาก ส ิน จะ ท ร ง เลื ก ที่ ป ระ ท บ บ ่อ ค ว ม เหน้ า น
ซึ่ ง เป็ น ภู มิ หลั ง การ ท ร ง เลื ก รา ช ธานี ที่ ป ระ ท บ ของ สม เติ จ พระ-
เจ้ า ตาก ส ิน ไม่ ป ราก ฏ ใน พระ รา ช พง ส ว ต ร ไม่ ว่า ฉ บ บ ใด ๆ
เลย

พิจา ร ณ า ตาม ภู มิ หลั ง ของ เ รื่ อ ง ร าว และ การ มี บ ่อ ม ให้ ท ร ง
เข้า ป ระ ท บ ได้ ทั น ที่ ทาง บ ่อ ม วิ ช ย ป ระ ส ิ ท ธิ์ สม เติ จ พระ เจ้ า
ตาก ส ิน จึ่ ง ‘ท ร ง ยั บ ยั ง อยู่ ณ พระ ต้า หนั ก เมื อ ง ธ น บ ูรี’ จะ ว่า
เป็ น การ บั ง เอิ ณ ุ หรือ โ ช ค ชะ ตา ของ บ້ าน เมื อ ง กั ว่า ไ้ พระ องค์
จึ่ ง ไ้ รับ การ ข นาน พระ นาม ว่า สม เติ จ พระ เจ้ า ตาก ส ิน กร ง ธ น-
บ ูรี ต ง แ ต่ น น เป็ น ตั น มา ถ้า หาก พระ องค์ เ ส ต จ พระ รา ช ต้า หนึ่ น
ต่อ ไป ยั ง เมื อ ง จั น ท บ ูรี ตาม พระ รา ช ป ระ ส ง ค์ เติ ม พระ องค์ กั อาจ
ไ้ รับ การ ข นาน พระ นาม ว่า สม เติ จ พระ เจ้ า ตาก ส ิน กร ง จั น ท บ ูรี
แต่ เ รื่ อ ง ร าว ของ ส ยาม ป ระ เ ส ท ต่อ จาก นั น จะ เป็ น อย่าง ไ้ ร กั
เหลื อ ท ร าบ

(๗)

แม้ทางป้อมวิชัยประสิทธิ์ จะเป็นที่ประทับได้ทันทีโดย
ไม่ต้องเสียเวลาซ่อมแซมมากนักก็ดี และขนาดของป้อมก็มี
ขนาดใหญ่แต่เนื้อที่ภายในกำแพงเมืองนั้นเล็กมาก (ราว ๑
ตารางกิโลเมตรกระมัง) แต่ทางป้อมวิไชยเอนทร์ ยังไม่มี
กำแพงล้อมรอบเหมือนเมืองป้อมทางเมืองธนบุรี จึงทรงพระ
กรุณาโปรดฯ ให้ระดมข้าทหารและผู้คนทั้งในพระนครและ
หัวเมืองให้มากระทำการ ‘ขุดคูเลน’ และ ‘ทำการพระนคร’
ทางฝั่งตะวันออก ในปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๑๖ หลักรฐานของ
การโยธาตั้งว่า จะปรากฏในบทความเรื่อง ‘บางเกาะ—เกาะ
รัตนโกสินทร์’ เดิมตีพิมพ์อยู่ในวารสาร ‘วิทยาสาร’ ฉบับ
ประจำวันที่ ๘ และ ๑๕ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖ แล้ว

การที่สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี โปรดฯ ให้
‘ทำการพระนคร’ แต่ พ.ศ. ๒๓๑๖ นั้น ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า
พระองค์โปรดฯ ให้สร้างกำแพงทางฝั่งพระนคร คือด้าน
ตะวันออกของแม่น้ำในเขตป้อมวิไชยเอนทร์เดิม การสร้าง
กำแพงทั้ง ๓ (หรือ ๔ ด้าน) ด้าน แล้วเสร็จใน ๖ เดือน
และกำลังจะโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักที่ประทับ ก็เกิดศึก

(३)

พระยาเพ็ญพนาท้าว ๑ วัน ผิดกับราชธานีของพม่าในยุคนั้น
เดียวกัน คือ กรุงอังวะ ซึ่งห่างไกลจากปากน้ำอ่าวตัง
๑๕ วันเป็นอย่างน้อย เพราะฉะนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสิน
กรุงธนบุรีจึงทรงได้รับปันจากชาวต่างประเทศ คืออังกฤษมา
เสริมสร้างกำลังป้องกันของกรุงสยาม ในเรื่องนี้ ผู้คุมปันมา
มอบถวายคือ 'กัปตันเหล็ก' หรือ Francis Light จึงทรง
พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น 'พระยาราชกัปตัน' ใน
ครั้งนั้น ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี (ประชุมฯ
ภาค ๖๕) ว่า 'เจ้ากรุงปัตนีย ขอบนถวาย ๑,๔๐๐ บอก'
เจ้ากรุงปัตนียก็คืออุปราชแคว้นเบงกอลหัวหน้า กัมปะนี หรือ
'ปัตนีย' ของบริษัทค้าขายของอังกฤษ โดยมี กัปตันเหล็กเป็น
นายเรือสำเภาคุมมากัปตันเหล็กผู้นั้นต่อมาได้เป็นผู้ว่าราชการ
เกาะบังกา มีการติดต่อรับใช้ราชสำนักกรุงสยาม ในแผ่นดิน
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วย (ดังปรากฏในหมายเหตุ

[illegible]

(๑๐)

ท้ายเรื่องแล้ว) ความสำคัญของกรุงธนบุรีในฐานะราชธานี
เพราะอยู่ใกล้ การคมนาคม ทาง ทะเล กว่า ราชธานีของ พม่า
จึงมีความสำคัญในทาง logistics หรือการส่งกำลังเป็นอง
ประการ และเมื่อราชสำนักของพระมหากษัตริย์ได้ย้ายมาอยู่
ด้านตะวันออกทางบ่อมิวไซแย่นทร์แล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ ความ
เป็นบักแผ่นของ กรุงธน ฯ — กรุงเทพ ฯ จึงเห็นได้ชัด จน
ปัจจุบันมีพลเมืองหนาแน่นกว่า ๓ ล้านคน ผิดจากอย่างกึ่งซึ่ง
มาเป็นราชธานีของสหภาพพม่า เมื่อในราว ๒๕ ปีเอง
พวกเรารุ่น ลูก — หลาน — เหลน — โหลนของบรรพบุรุษ
ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี
จะสุขจะเจริญเป็นบักแผ่น จะมีอนาคตแจ่มจรัสหรือต้องโศ
เพียงใด ก็ขอได้ระลึกถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินเพราะการทรง
ประทับบัณฑิต ณ พระตำหนักเมืองธนบุรี แต่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๑
นนเทอญ

บจร สุปานิช

๑๖ พฤษภาคม ๒๕๑๖

เรื่อง ขออนุญาตนำบทความใน 'วิทยาสาร' มาตีพิมพ์
เรียน ท่านบรรณาธิการวารสาร 'วิทยาสาร'

ด้วย ข้าพเจ้ามีความปรารถนาจะนำบทความ เรื่อง
'บางเกาะ — เกาะรัตนโกสินทร์' ซึ่งตีพิมพ์อยู่ในวารสาร
'วิทยาสาร' ฉบับประจำวันที่ ๘ และ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๖
มาตีพิมพ์แจกแก่มิตรสหาย เนื่องในโอกาสทำบุญวันเกิดอายุ
ครบ ๖๐ ปีของข้าพเจ้า ในวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๑๖

จึงเรียนมาขออนุญาตต่อท่าน ขอได้โปรดพิจารณา
อนุญาต เพื่อเป็นการเผยแพร่ข้อเท็จจริงดังปรากฏในบทความ
นี้ด้วย

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

บจร สุปทานิช

ป.ล. ในการตีพิมพ์แจกครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะได้ระบุหลักฐานพร้อม
ทั้งทำคำอธิบายเพิ่มเติมเพื่อความกระจ่างแจ้งยิ่งขึ้น ให้แก่ผู้ใฝ่ใจในวิชา
ประวัติศาสตร์ไทย

บ.ส.

อนุญาตให้ตีพิมพ์ได้ดังประสงค์

เปลื้อง ณ นคร

บางเกาะ

— เกาะรัตนโกสินทร์

บजर สุปหานิช

บทความ^{๕๘}เป็นการเสนอ^{๕๙}สืบเนื่องมาจากบทความ^{๕๗} ชื่อ
“เกาะรัตนโกสินทร์” ในวารสาร “อนาคต” ของ
สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม (ฉบับที่ ๑ ปีที่ ๒
ประจำเดือนมกราคม—มีนาคม ๒๕๑๖) ผู้เขียน “เกาะ
รัตนโกสินทร์” คือ คุณเจตกำจร พรหมโยธี ได้แสดง
ขอบเขตของเกาะรัตนโกสินทร์ไว้ว่า “เริ่มแต่สะพานท่าช้าง
ไปตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านท่าพระจันทร์ ท่าเตียน
จนถึงปากคลองตลาด และย้อนกลับมาตามแนวคลองหลอด
จนบรรจบกับสะพานท่าช้าง บริเวณ^{๕๙}จึงนับได้^{๕๗}ว่ามณฑล^{๕๗}รอบ
มีลักษณะเป็นเกาะ...”

และเมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม คุณศิริชัย นฤมิตรเวทการ
ออกรายการโทรทัศน์ช่อง ๙ นำภาพเกาะรัตนโกสินทร์มา
แสดงให้ผู้ชมโทรทัศน์ได้รู้เห็น พร้อมทั้งแสดงความเห็นว่า
“เกาะรัตนโกสินทร์ เนพาะทางด้านคลองหลอด จะต้อง
มี กำแพงตลอดแนวแต่โบราณ เห็นได้จาก รากฐาน
กำแพงก่อเป็นอิฐเหลืออยู่จนขณะนี้ . . .”

ข้าพเจ้ามีเอกสารหลักฐานอยู่ในมือมานานมาแล้วเกี่ยวกับ
เกาะรัตนโกสินทร์ ในตอนแรกของบทความ จึงเป็นเรื่อง
สนับสนุนคำว่า “เกาะ” ของคุณเจตกำจร พรหมโยธี
และสนับสนุนคำว่า “มีกำแพงตลอดแนวคลองหลอด” ของ
คุณศิริชัย นฤมิตรเวทการ แต่ในตอนจบของบทความ
ข้าพเจ้ามีความเห็นเพิ่มเติมไปว่า เกาะรัตนโกสินทร์ พร้อม
ทั้งกำแพงดังกล่าว น่าจะเริ่มมาแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ตากสิน ถึงแม้ว่าจะไม่ทั้งหมด เช่น กำแพงทางด้านแม่น้ำ
ยังไม่ได้สร้างในรัชกาลนั้น อย่างน้อยคลองหลอดหรือคลองคู
เมืองคงได้สร้างกันมาแล้วแต่ในรัชกาลนั้น ทั้งนี้เพราะ
เอกสารหลักฐานยังบ่งไม่ชัดเจนว่า มีกำแพงทั้ง ๔ ด้านมา

แนว กำแพง ใ้ฉื่อ

จน

พ.ศ. ๒๒๖๖ (๑๖๒๓) เป็นต้นมา

แล้วแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสิน ข้าพเจ้าจึงใช้คำ
 “น่าจะม” ตามหลักฐานที่หาได้ยากเกี่ยวกับสถานที่หรือบ้าน
 เกิดของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิง) (๑) บทความ^{๕๖}นี้จึงมั่ง
 เสริมและเติมต่อบทความของคุณเจตกำจร พรหมโยธี และ
 การสนทนาทางโทรศัพท์ของคุณศิริชัย นฤมิตรเภากร แห่ง
 สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม และเพระาบทความ^{๕๗}
 นี้ เป็นการแสวงหาข้อเท็จจริงทางวิชาประวัติศาสตร์ ข้าพเจ้า
 จึงได้นำภาพเอกสารและสำเนาห้องตราของทางราชการมา
 ตีพิมพ์แสดงให้เห็นเป็นส่วนประกอบ

คำว่า “เกาะรัตนโกสินทร์” ของสมาคมอนุรักษ์ศิลป
 กรรมและสิ่งแวดล้อม ข้าพเจ้าขอใช้คำว่า “บางเกาะ”
 จะเห็นได้จากภาพเอกสาร ที่ได้นำมาแสดงแล้ว คำ ๆ นี้มี
 ปรากฏอยู่อีกในบรรดาเอกสารภาษาไทยที่คนไทยแต่ก่อนเขียน
 ติดต่อกับมิตรสหาย ในกรณีนี้ผู้เขียน คือ ท่านผู้หญิงจัน
 ท้าวเทพสตรีแห่งเมืองกลาง เขียนถึงสหายเป็นคนอังกฤษและ
 เป็นผู้ว่าราชการเกาะปันงันใน พ.ศ. ๒๓๓๐ คือปีที่ ๖ ใน
 รัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภูมิหลังของท่านผู้หญิงจีน ท้าวเทพสตรีมีปรากฏอยู่ในพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ที่ ๑ และในหนังสือรวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองกลาง ของ ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง (พจนนศร พ.ศ. ๒๕๑๐) แล้ว แต่ภูมิหลังของสหายชาวอังกฤษ ชื่อ Francis Light ยังไม่ปรากฏแพร่หลาย เฉพาะท่านที่ไปเที่ยวเกาะปีนังคงจะเคยเห็นภาพปฏิมากรรมของผู้ว่าราชการเกาะปีนังคนแรก^๕ ตั้งตระหง่านอยู่หน้าตึกศาลากลางในขณะนั้น^๖ ท่านมีบรรดาศักดิ์ เป็น Sir Francis Light เป็นการตอบแทนความดีความชอบ ที่ท่านได้เกาะปีนังไป (ในลักษณะเช่าระยะยาว) ให้รัฐบาลอังกฤษ

ฟรานซิส โลท ^๕ ในพระราชพงสาวดารของเรา เรียก ว่า “ กัปตันเหล็ก ” เป็นนายเรือสินค้านำปืนเข้ามาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี จึงได้พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “ พระยาราชกัปตัน ” มาแต่แผ่นดินนั้น ครั้นท่านได้เจรจาขอเช่าเกาะปีนังไปจากสุลต่าน แห่ง ไทรบุรีแล้ว จึงได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลอังกฤษให้เป็นผู้ว่าราชการเกาะปีนัง

แต่ พ.ศ. ๒๓๒๙ เป็นปีที่ ๕ ในรัชกาล สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเพราะขณะนั้น การสงครามระหว่างสยามกับพม่ายังเข้มข้นรุนแรง รัฐบาลสยามยังไม่ว่างพอจะเจรจาเรื่องเกาะปันงันอยู่ในอาณาเขตประเทศ สยาม กับ รัฐบาลอังกฤษให้เด็ดขาดไป พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้สมุหพระกลาโหมมีท้องตราไป “เรียกร้อง” ให้พระยาราชภักดีนั้น จัดส่งเรือบรรทุกข้าวสารและกระสุนดินดำไปช่วยกองทัพไทยทำศึกกับพม่าทางเมืองมะริด สำนานท้องตราน^๕ (๓) (รวมทั้งจดหมายของพระยาราชภักดีนั้นราว ๖๐ ฉบับ) ข้าพเจ้าได้นำมามอบให้หอสมุดแห่งชาติ แต่ พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้นำออกตีพิมพ์ใน “ป.อ.บ.” หรือเอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ของสำนักนายกรัฐมนตรี บ้างแล้วในชื่อ “เอกสารเมืองกลาง” ผู้สนใจถามขอวารสาร “ป.อ.บ.” ได้จากโรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี ที่สแยกขง^๕ ได้บทความตอน^๕ นี้ เกี่ยวกับคำว่า “บางเกาะ” ว่าเป็นชื่อเดิมของเกาะรัตนโกสินทร์ผู้สนใจอยากทราบว่า ข้าพเจ้าได้เอกสารภาษาไทยราว ๖๐ ฉบับ ของพระยาราชภักดีมาได้

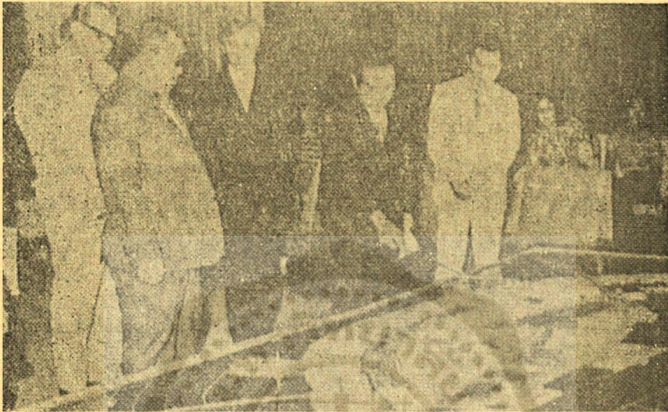
บอก เห็น บอก } ๓๒ ๑๕ ๑๐๐ ๑๕๐
 ๑๐๐ " ๑๐๐ } ๑๕ ๑๐ ๑๕ ๑๐๐
 ๑๐๐ " ๑๐๐ } ๑๕ ๑๐ ๑๕ ๑๐๐
 — why? ๑๐๐ = ๑๐๐

ฉบับที่ ๕

- หนังสือข้าพเจ้าท่านผู้หญิง ปราณิบัติมายังโลกพญาท่าน ด้วย ณ เดือนแปดข้างแรมนี้ ข้าพเจ้าจะเข้าไปกรุงเป็นแน่ แต่จะมา ณ ทางตรง
- (๓) ถ้าข้าพเจ้ามาถึงเกาะตะลิบองแล้ว จะให้พญาทูลราชกับพ่อจุมมาราบ เท้าพญานายท่าน จะขอฟังชื่อของท่านสักสามสิบสี่มารา จะได้เอาเข้าไปแก้ไข ณ กรุง ให้พ้นกรรมการเมืองกลางเบียดเสียดวักกล่าว แล้วถ้าสมความคิดข้าพเจ้าไปครั้งนี้ การติบูก ณ เมืองกลางก็อยู่ในพญานายท่าน ได้ใช้ไม่ให้ขัดสน แลพญานายท่านได้เห็นดูแลข้าพเจ้าเช่นนี้ด้วยเถิด
- (๔) ข้าพเจ้าหาผู้ใดเป็นที่พึ่งที่อาศัยไม่แล้ว ยังเห็นหน้าแต่ท่านแห่งเดียว
- (๕) และให้โลกพญานายท่านช่วยจัดขึ้นสะตั้นสัก ๕๐ บอก ผ้าขาวก้านแย้ง
- (๖) ลายเครือ ผ้าขาวอุเหมาะเนื้อดี ผ้าขาวกาษาหน้าทอง หน้าจั่ว ผ้าลายดอกต่างกัน ผ้าเข้มขาวไหมดตาด ผ้าดำเนื้อดี แพรด้าไหมสีต่างกัน น้ำมันจัน น้ำกุหลาบและของต้องการใน (ข้อความลบเลือนอ่านไม่ออก) แจ้ง อยู่แล้ว ให้พญานายท่านได้เห็นคุณุเคราะห์จัดคนซึ่ง
- (๗) ไว้ใจให้คุมมา พบกับข้าพเจ้า ณ เกาะตะลิบอง ๆ เดือนเก้าข้างขึ้นแก่ค่าสิบค่า จะให้ได้เอาบุญพญานายท่านเป็นที่พึ่งต่อไป แลข้าพเจ้าจะไปครั้งนี้ โดยขัดสนนักหนา สิ่งอันใดพญานายท่านได้เห็นดูแลข้าพเจ้าด้วยเถิด แล้ว
- (๘) เมื่อข้าพเจ้าไปถึงเกาะ ตะลิบองจะให้พญาทูลราชกับพ่อจุมไปกราบเท้าพญา
- (๙) นายท่านให้พบกันเอง แต่ข้าพเจ้าพันเข้าไป บวงเกาะ ครั้นจะอยู่คร่ำให้พญาทูลราชกลับมาแต่ไปกราบเท้าโลกพญาท่านนั้น จะจวนมรสุมเข้าไปหนัก ถ้าพญานายท่านเห็นดูแลข้าพเจ้าแล้ว ก็ให้คนไว้ใจของท่านคุม
- (๑๐) ของมา ณ เกาะตะลิบองแต่ ณ เดือนเก้าข้างขึ้นเถิด ข้าพเจ้าไปถึงจะพันไปทีเดียวจะได้กลับมาทันที ทันมรสุมแลการบ้านเมืองกลางซึ่งลูกคำไปมาค้าขายค้างเกินอยู่ทั้งนั้นแล้วราชพลเมืองขัดสนมิได้หาติบูกแต่ต้นมรสุมประการใด ข้าพเจ้าว่ากล่าวคิดอ่านออกมา ให้พญาทูลราชทำการ ณ เมืองกลางดูสักครั้ง แต่จะเอาบุญพญานายท่านเป็นที่พึ่งด้วย หนังสือปรณินิบัติมา ณ วันพุธ เดือนแปด แรมสี่ค่ำ ปีมะแม นพศก ๔

อย่างไร ข้าพเจ้า ได้^๕แจ้งไว้ในหมายเหตุท้ายเรื่องหมายเลข ๓ แล้ว ในที่^๕นี้ จะขอพูดถึงคำ “บางเกาะ” ต่อไป

บางเกาะ ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มี^๕เนื้อที่เพียง ๒ ตารางกิโลเมตร ตาม ตัวเลขที่^๕คุณ เจตกำจร พรหมโยธี แดลงไว้ แม้กระนั้นใน^๕เนื้อที่เพียงเท่า^๕นั้น ก็ยังเป็นที่^๕ลุ่ม มีสวนผลไม้ปลูกกันอยู่จนปลายรัชกาลที่ ๒ โดยเรามี^๕คนอังกฤษจดเรื่องไว้ว่า “... พระบรมมหาราชวังของ^๕กษัตริย์พระองค์^๕นี้ ตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ (เจ้าพระยา) เกือบตรงข้ามกับพระราชวังเก่าของพระยาตาก (พระบรมมหา^๕ราชวัง) ตั้งอยู่บนเกาะยาว ๒—๓ ไมล์ แต่ส่วนกว้างยอม^๕กว่า^๕นั้น พระบรมมหาราชวัง^๕ และอันที่จริงเกือบรอบเกาะ มีกำแพงล้อมรอบ กำแพงบางตอนสูงมาก มีป้อมหอรบอยู่ด้วย^๕บางแห่ง แต่ไม่น่าสะพึงกลัวเท่าใดนัก มีประตูเมืองทาง^๕ด้านแม่น้ำและทางด้านเหนือ ใต้ และตะวันออก พระมหา^๕กษัตริย์รวมทั้งเสนาบดีหลายท่านต่างอาศัยอยู่บนเกาะ^๕นี้ บ้าน^๕ข้าราชการบริพารของราชสำนัก สร้างเป็นกระท่อมโกโรโกโส

บุคคลในภาพ (จากซ้ายไปขวา) ฯพณ ฯ สุกิจ นิมมานเหมินท์, พลเอก
ประภาส จารุเสถียร, ดร. มยุร วิเศษกุล, เจ้าหน้าที่กำลังขุดสิ่งก่อสร้าง
(ไม่ทราบนาม), ดร. ชำนาญ ยุบบุรณ์

ตัวโยจาก. . . เนื้อที่สวนใหญ่ของเกาะภายในกำแพงเป็น
ที่ว่างไว้ปลูกสร้าง มั้บึง หนอง และสวนผลไม้ อยู่ทั่วไป..”

“...The palace of the present king is situated on the left bank of the river, nearly opposite to the old palace of Pia-tac, upon an island from two to three miles in length, though of inconsiderable breadth. The palace, and indeed almost the whole of this island is surrounded by a wall, in some parts of considerable height,

here and there furnished with indifferent – looking bastion, and provided with numerous gates both towards the river and on each side. Both the king and several of his ministers reside within this space. The persons attached to the court are very numerous, and also reside here, in wretched huts made of palmleaves.. The greater part, however, of the space included by the wall, consists of waste ground, swamps, and fruit – gardens.”

Finlayson : Mission to Siam ... in the year 1821 – 2 London, 1826 p.p. 210 – 211.

นี่เป็นภาพกรุงเทพมหานครที่คนอังกฤษจดไว้ เป็นภาพที่ไม่แน่นอนักตามสายตาของเขา และตามภาพนั้นแสดงว่า กรุงเทพมหานครส่วนหนึ่งอยู่เป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบ และมีกำแพงเกือบบรรอบเกาะ รวมทั้งกำแพงด้านแม่น้ำ เพราะมีประตูหลายแห่ง (towards the river and on each side ซึ่งข้าพเจ้าแปลว่า “ทางด้านแม่น้ำและทางด้านเหนือ ใต้ และตะวันออก”) ก็ถ้ามีประตูกำแพงทางด้านแม่น้ำด้วย ก็ต้องหมายความว่า มีกำแพงทางด้านแม่น้ำด้วย เมื่อเป็นภาพเช่นนี้ทำไมจึงบอกว่า มีกำแพงล้อม (almost the whole of this island) เกือบรอบเกาะ จะมีที่เว้นไว้ไม่มีกำแพงตรงไหนบ้าง

ภาพในเนื้อที่ ๒ ตารางกิโลเมตร ของเกาะรัตนโกสินทร์ใน
 ครึ่งนี้ เนื้อที่ส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยที่ว่างเปล่า บึง หนอง
 และสวนผลไม้ ถ้าความจริงเป็นเช่นนั้น และเราก็ไม่มีเหตุผล
 จะไปสงสัยภาพเกาะรัตนโกสินทร์ ที่เขาเห็นและจดบันทึกไว้
 เมือง “บางเกาะ” ในครึ่งนี้ก็ยิ่งห่างไกลจากความเจริญเป็น
 อันมาก

และนอกจากเกาะมีกำแพงล้อมเกือบรอบ ยังมโน
 นอกเกาะที่เขาใช้คำว่า other parts of the town นี้
 จะหมายความว่า เลี้ยวจากคลองหลอดมาทางด้านตะวันออก
 จะต้องมีย่านที่เป็นบ้านเรือน ร้านค้า อย่างน้อยก็ถึงคลองโอ่ง-
 อ่างตรงหน้าวังบูรพาภิธาน^(๕) คลองโอ่งอ่างเริ่มแต่ปากคลอง
 บางลำพู มาทางถนนพระสุเมรุ ผ่านหน้าโรงหนังเฉลิมไทย
 มาสามยอด ผ่านหน้าวังบูรพา ไปออกปากคลองโอ่งอ่าง
 เนื้อที่เหล่านี้คงเป็นบ้านเรือนและร้านค้า ให้ผู้คนอยู่อาศัยมา
 แต่รัชกาลที่ ๒ แล้ว

และยังมีวัดบพิตรพิมุข นอกคลองโอ่งอ่างออกมา ขื่อ
 วัดแสดงว่าเป็นวัดอนุสรณ์ กรมพระราชวังหลังของรัชกาลที่ ๑

จะมรดกอยู่แล้วแต่ครั้งนั้นหรืออย่างไร ข้าพเจ้าไม่กล้ายืนยัน
แต่ชื่อของวัดทำให้เชื่อเช่นนั้นว่าวัดพิตรพิมุข คงมีแต่รัชกาล
ที่ ๑ แล้ว และวัดกาลละหว่า (Calvary) ตอนล่างลงไปทาง
ตลาดน้อยก็คงมีอยู่ ดูเหมือนว่าตนจะมรดกในสมัยอยุธยาครั้ง
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์แล้ว และโบสถ์อัสสัมชัญที่สร้างบน
ด้วยไม้แต่ปัสตทาย ของรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
คือ ค.ศ. ๑๘๐๙ ก็มียุแล้วเมื่อชาวอังกฤษชื่อ Finlayson ผู้
เข้ามาในพระนคร

พินเลย์ซัน เป็นนายแพทย์และนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ
(Surgeon & Naturalist) เข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานครใน
คณะทูตอังกฤษ โดยมี จอห์น ครอเฟ็ด เป็นหัวหน้าคณะเข้า
มาอยู่ราว ๔ เดือน แล้วก็กลับออกไปประเทศญวน และกลับ
นครกลับกัตตา สิ่งที่คณะของเขาทำเป็นประโยชน์ให้รัฐบาล
อังกฤษ ได้แก่ ไทเพียงไรก็เป็นอีกเรื่อง หนึ่งแต่ที่ตัวเขาจด
บันทึกเรื่องเมือง “บางเกาะ” หรือ “เกาะรัตนโกสินทร์”
ไว้ให้เราได้ทราบนี้ต้องนับเป็นลาภของเรา ทั้งๆ ที่ในสายตา

ของเขา บ้านเมืองของเราในเวลานั้นยัง ห่างไกลความ
เจริญนัก

ในขณะทูตอังกฤษโดยมี จอห์น ครอบเฟด เป็นหัวหน้า
คณะ เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ใน พ.ศ. ๒๓๖๔
ในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย^๕ สืบเกิดจาก
หนังสือของจอห์นครอบเฟดเอง และของนายแพทย์ฟินเลชัน
ใช้ถ้อยคำตักเตือนให้สยามราชสำนักกรุงสยามอยู่ไม่น้อย เช่น
เรื่องข้าราชการไม่ใส่เสื้อ^๖ ปล่อยให้ตัวล่อนจ้อนและเรื่อง
หมอบคลาน เป็นต้น แต่มูลเหตุที่ทำให้การเจริญทางพระ-
ราชไมตรีล้มเหลว ครอบเฟด ไม่ได้เขียนไว้ คล้ายกับว่าจะไม่
ทราบอะไรเลย ส่วนฟินเลชัน ผู้เป็นนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ
เป็นหัวหน้ากระทำการหยั่งนำ^๗ ทำแผนที่โดยไม่บอก กล่าวขอ
อนุญาต คล้ายกับว่ากรุงสยามเป็นประเทศในอาณัติของอังกฤษ
ตนจะทำอะไรก็ได้ และก็แปลกที่หนังสือของเขา กลับไม่มี
ข้อความแสดงถึงงานหยั่งนำ^๘ ทำแผนที่ จนเป็นเหตุให้รัฐบาล
สยามมีใจกลางแคลงในเจตนาคณะทูตชุดนั้น จนในที่สุด
ไม่โปรดให้เข้าเฝ้าทูลลา ทางพระราชไมตรีก็ไม่ได้ทำเป็น

หนังสือไว้ต่อกัน สัญญาทางด้านค้าขายก็ไม่ได้ทำเช่นกัน
 เพียงโปรดให้พระยาจุฬาราชมนตรีมีหนังสือออกไปว่าเรือ
 สินค้าอังกฤษจะเข้ามาค้าขายในกรุงสยามก็ยอมทำได้ โดย
 เสียจังกอบภาษีตามธรรมเนียม ส่วนอุปราชอังกฤษประจำ
 อินเดียขึ้นพระองค์ก็โปรดให้จัดของตอบแทนเป็นบรรณาการ
 คือไม้ตัดทาง สัมพันธ์เสียทีเดียว แต่ก็ไม่ได้โปรดให้มีการทำ
 หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี และเมื่อคณะทูตกลับออกไป
 แล้ว โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังทำหนังสือกล่าวโทษ จอห์น
 ครอเฟิต ว่า “จะพูดจาสิ่งใดมีแต่เหลือเกิน และยังให้ทำ
 บัญชีเรือขนส่ง ประมาณจำนวนพลเมือง ทำแผนที่ห้วยคลอง
 ห้วยนาตนลก วัดเกาะใหญ่ น้อยนอกปากน้ำ...” เป็นทำ-
 นองฝ่ายกรุงสยามยังมีไมตรีอยู่ แต่สิ่งต่างๆ ไม่สำเร็จสมความ
 มุ่งหมายก็เพราะ จอห์น ครอเฟิต มาเจรจาความเหลือเกินไป
 ในหนังสือของจอห์น ครอเฟิต นอกจากไม่กล่าวถึงเรื่องที่
 ชาติเจกนั้นยังนำคำสั่ง ของอุปราช อังกฤษมาลงไว้ให้ด้วยเป็น
 คำสั่ง “อย่าได้ปฏิบัติสิ่งใดจนรัฐบาลสยามอาจเกิดระแวงสงสัย
 เป็นอันขาด” ถ้าจอห์น ครอเฟิต คำนี้ถึงคำสั่ง และระมัด

ระวังไม่ให้ผู้คนของตัวทำสิ่งใดเกินเลยไป ก็น่าจะขออนุญาต
 รัฐบาลสยามเสียก่อนแล้วจึงค่อยปฏิบัติ เพราะการหยั่งน้ำหรือ
 ประมาณจำนวนพลเมืองก็เป็นวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งพระเจ้า
 ลุกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงเข้าพระทัยเป็นอย่างดี
 ดังปรากฏในหนังสือของจอห์น ครอบเฟด และของนายแพทย์
 ฟินเลชั่น ว่าทรงถามถึงการแพทย์สมัยใหม่ถึงการฉีดยา
 ป้องกันอหิวาตกโรค เป็นต้น และทรงถามว่ารัฐบาลสยามใคร
 จะได้นายแพทย์เข้ามาประจำอยู่ใน กรุงจะ ปฏิบัติอย่างไร ?
 เป็นการแสดงว่าพระองค์ท่านก็ทรงทราบถึงคุณประโยชน์ของ
 วิชาการสมัยใหม่อยู่แล้ว แต่นี่จอห์น ครอบเฟด กลับส่งคนของ
 ตัวให้ปฏิบัติการไปโดยพลการ ไม่คำนึงว่าฝ่ายเจ้าของบ้าน
 จะสงสัยในเจตนาของตนได้จึงเป็นเรื่องไม่พึงบังเกิดก่อกวน
 แท้จริงคนอังกฤษภายหลังสงครามวอเตอร์ลู เมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๕
 มีความเอิบอาบลำพอง ที่สามารถปราบปรามฝรั่งเศสลงได้
 ปราศจากคู่แข่งชั้นทางประเทศอินเดีย ฮอลันดาเองก็โดน
 จักรพรรดินโปเลียนเหยียบย่ำจนลุกไม่ขึ้น ภาคพื้นเอเชีย
 อากเนย์จึงปลอดสิ่งขวากหนามอังกฤษจึงโลดลำพองไปตามวิสัย

ที่จะแผ่อำนาจมาทางภาคนี้ของโลก จอห์น ครอเฟ็ต อยู่ใน
จำพวกคนอังกฤษประเภทนี้ สิ่งเหลือเกินจึงได้มาทำบ้านใน
กรุงเทพมหานคร เมื่อปลายรัชกาลที่ ๒ นั้น

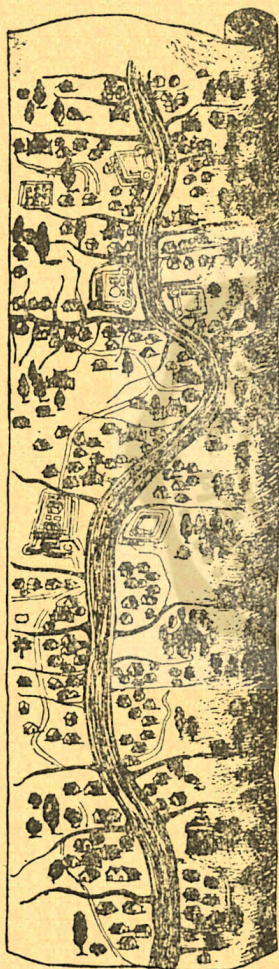
เคราะห์ของกรุงสยามยังดีอยู่ที่เมื่อจอห์น ครอเฟ็ตไปได้
๓ ปี อังกฤษก็ประกาศสงครามกับพม่า เป็นการรบพุ่งยืดเยื้อ
ต่อไปจนรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ เปิดโอกาสให้กรุงสยามปรับ
ปรุงตนเอง และกฎหมายขนบประเพณีให้คล้อยตามความ
นิยมของโลกฝรั่ง กรุงสยามจึงหลุดรอดมหันตภัยในตอนสำคัญ
นั้นมาได้ ถ้าหากรัฐบาลกรุงสยามในเวลานั้น ถูการกระทำ
ของครอเฟ็ตไปเป็นเรื่องใหญ่ จนเป็นเหตุให้ผิดใจกับอุปราช
อินเดียในครั้งนั้น ก็น่าคิดอยู่เหมือนกันว่า พม่าหรืออาจเป็น
กรุงสยามก็ได้ที่จะรับเคราะห์กรรมนั้น

อันที่จริงจอห์น ครอเฟ็ต จะเข้ามาทำงานให้รัฐบาลของ
เขาได้ผลเพียงไรเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ที่นายแพทย์ ฟินเลซัน
ได้จดบันทึกภาพกรุงเทพพระมหานคร ในเวลานั้น ให้พวกเรา
ได้ทราบ ก็ต้องนับเป็นบุญคุณของเขาเพราะสายตาคนต่างชาติ
ย่อมเห็นสิ่งแตกต่างไปจากที่เขาเคยเห็นได้แจ่มชัดกว่าคนของ-

เราเห็น และคนของเราก็ไม่บันทึกอะไรไว้เสียด้วย จึงนับ
เป็นคุณประโยชน์ประการสำคัญที่นายแพทย์พินเลนได้สร้าง
ไว้ให้แก่เราทีเดียว

ข้าพเจ้าเขียนบทความตอนแรกนี้เป็น การ สนับสนุน
“เกาะ” และ “กำแพง” ของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและ
สิ่งแวดล้อม ในเรื่อง เกาะรัตนโกสินทร์ ตอนต่อไปจะเป็น
การ “เติมต่อ” ออกไปอีกว่า เกาะรัตนโกสินทร์ถือกำเนิด
ในแผ่นดินพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี แต่ พ.ศ. ๒๓๑๖ อันเป็น
ปีที่ ๗ ในรัชกาลนั้น ถ้ายอมรับกันว่า สมเด็จพระเจ้าตากสิน
ทรงปูพื้นฐานเมือง “บางเกาะ” ตลอดจนกำแพงล้อมรอบจน
มาเป็นรูปเกาะรัตนโกสินทร์ ของรัชกาลสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก ข้าพเจ้าก็พอใจแล้ว ขอเพียงแต่ให้ยอมรับว่า
กรุงธนบุรีนั้นมีสองฟาก โดยฟากตะวันออกอยู่ในลักษณะ
เตรียมการไว้แต่ พ.ศ. ๒๓๑๖ แล้ว แต่จะเป็นลักษณะเตรียม
การเพื่อทรงย้ายราชสำนักมาประทับยังฟากนี้ เมื่อถึงเวลา
อันควรหรืออย่างไรก็ไม่ปรากฏหลักฐาน ข้าพเจ้าจึงได้แต่เอา
เอาว่าคงจะเป็นเช่นนั้น เพราะเขตภายในกำแพงทางฟาก

ตะวันออกกว้างใหญ่กว่าทางฟากตะวันตกถึง ๔ เท่า เป็น
 อย่างน้อย เหมาะสมกับเป็นราชธานีแทนกรุงศรีอยุธยาว่า
 ทางฟากตะวันตกยิ่งนัก แท้จริงการที่สมเด็จพระเจ้าตากสิน
 ทรงเลือกประทับในบ่อมวิชัยประสิทธิ์ ทางฟากตะวันตก
 เมื่อพ.ศ. ๒๓๑๐ โดยมีกำแพงเดิมอยู่แล้ว ๓ ด้าน ไม่มีแต่ด้าน
 แม่น้ำให้ความปลอดภัยแก่ราชสำนักพอสมควร ก็เพราะบ่อ
 มวิชัย ประสิทธิ์ ไม่ได้รับความเสียหายเหมือนบ่อมวิไชยรินทร์
 ทางฟากตะวันออกเนื่องจากการรบพุ่งขับไล่กองทัพฝรั่งเศส
 ในต้นรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา และเนื้อที่ในเขตกำแพง
 บ่อมวิชัย ประสิทธิ์ ก็กะทัดรัดไม่ใหญ่โตกว้างขวางเกิน
 กำลังป้องกันรักษา พระองค์ทรงคำนึงถึงความปลอดภัย
 ของราชสำนักเป็นประการสำคัญในตอนหัวเลี้ยวหัวต่อ
 จึงทรงเลือกประทับทางบ่อมวิชัย ประสิทธิ์ แต่เมื่อทรง
 ปราบปรามก๊กเหล่าต่าง ๆ ที่แข็งเมืองประกาศเป็นอิสระ
 จนราบคาบและทรงรวมราชอาณาจักรเป็นอันหนึ่งอันเดียวตั้ง
 แต่ก่อนเสร็จสิ้นแล้ว จึงใน พ.ศ. ๒๓๑๖ ก่อนศึกกบฏหัวนก
 จะระเบิดขึ้น พระองค์จึงทรงให้ระดมกำลังผู้คนทั้งใน

แผนที่เมืองบางเกาะ ของ บาทหลวงคูร์
โตแลง ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์
(เนื่องจากต้นฉบับเดิมลบเลือนมาก
วิทยาสารจึงได้ลอกใหม่ดังนี้) จะเห็น
โบสถ์ไทยทางฝั่งตะวันตก และบ่อน
วิชัยประสิทธิ์ กับ โบสถ์ไทยทางฝั่ง
ตะวันออกและ บ่อนวิไชยเอนทร์ พร้อม
ทั้งโบสถ์ฝรั่งทางด้านล่าง

พระนครและตามหัวเมือง ให้มา 'ทำการพระนคร' คือให้มา
 บุคคู่อำเภทางฟากตะวันออก (ตั้งจะปรากฏหลักฐาน
 ตอนท้ายเรื่อง) จนแล้วเสร็จภายในเวลา ๖ เดือน ก็พอเกิดศึก
 อะแซห่วน^๕ การ 'ทำพระนคร' ต่อไปจะเป็นรูปใดจึงต้อง
 ค้างเต็งต่อ ๆ มาจนสิ้นรัชกาล แม้กระนั้น เราก็มหลักฐาน
 พอเพียงที่จะให้เชื่อได้ว่า 'เกาะรัตนโกสินทร์' ของสมาคม
 อนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม ก็คือ 'พระนคร' ทางฟาก
 ตะวันออกของสมเด็จพระเจ้าตากสินใน พ.ศ. ๒๓๑๖ นั้น

บางเกาะ หรือ กรุงเทพมหานคร ปรากฏในสมุดบันทึก
 ของชาวอังกฤษที่เข้ามากรุงศรีอยุธยา ในแผ่นดินสมเด็จพระ-
 เจ้าทรงธรรมเป็นครั้งแรก เป็นการเริ่มสัมพันธ์ไมตรีระหว่าง
 ประเทศอังกฤษ และกรุงศรีอยุธยาเมื่อ ๓๕๐ ปีมาแล้ว ใน
 ครานั้น ขอลำบลดหรือเมืองนเขาเขียนว่า Mancock แต่เรา
 ก็ทราบความเลา ๆ เพียงเท่านั้นว่า เป็นชื่อหมู่บ้านอยู่ระหว่าง
 ปากน้ำเจ้าพระยากับกรุงศรีอยุธยา โดยที่เรือสินค้าจะต้องผ่าน
 เมื่อจะขึ้นไปกรุงศรีอยุธยา หรือตอนกลับลงมาตอนจะออกไป
 สู่ทะเล ความเก่าแก่ของหมู่บ้านคงพอ ๆ กับเมือง Yedo ซึ่ง

เรามาทราบเพิ่มเติมเกี่ยวกับบางเกาะในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ โดยวิศวกรชาวฝรั่งเศส ชื่อ เดอลาแมร์ วาดแผนที่จากปากน้ำไปสู่กรุงศรีอยุธยา ในแผนที่แสดงว่าที่หน้าเมืองธนบุรีมีเกาะกลางแม่น้ำอยู่เกาะหนึ่ง เขียนคำอธิบายไว้เพียงว่า Ile แปลว่าเกาะ โดยไม่ได้ให้ชื่ออะไรไว้เป็นพิเศษ แต่ในรัชกาลเดียวกัน มีบาทหลวงชาวฝรั่งเศสชื่อ Courtaulain เขียนแผนที่สองฝั่งแม่น้ำตรงเมืองธนบุรี (โดยไม่มีเกาะ) ว่า ทางฝั่งตะวันออกมีบ่อมอยู่บ่อหนึ่ง อยู่เยื้องบ่อฝั่งธนบุรี (ซึ่งเรามาทราบนามในชั้นหลังว่าบ่อมิวไซเอนทร์ อยู่เยื้องบ่อมิวไซประสิทธิ์) และข้างใต้บ่อมิวไซเอนทร์ลงมา มีโบสถ์ฝรั่งอยู่โบสถ์หนึ่ง ครุฑโตแลง ให้ชื่อว่า Concepcion แปลว่าโบสถ์พระมหาไถ่ และให้ชื่อสองฝั่งแม่น้ำตอนนั้นว่า Bankoc เสียงนี้ใกล้เคียงกับ “บ้านเกาะ” ในเอกสารของท่านผู้หญิง

70964 S 199496

เทพสตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ อย่างที่สุทวิศกร เตอลาแมร์ และ
 คุร์โตแลง ต่างเป็นชาวฝรั่งเศสทั้งสองท่าน แต่ท่านแรก สมเด็จพระ
 พระนารายณ์ ทรงขอยืมไว้ใช้ราชการเพียง ๒-๓ ปี แต่ท่าน
 ที่สองประจำอยู่กรุงศรีอยุธยา ๒๐ ปี ได้ท่องเที่ยวสำรวจ
 ไปในที่ต่าง ๆ แทบจะทั่วประเทศถ้าเรานำข้อมูลของท่านทั้งสอง
 มาใช้ประโยชน์ประกอบกัน คงจะดีกว่าพิจารณาในข้อ
 ขัดแย้งของข้อมูลทั้งสอง

คุร์โตแลงยังได้เขียนว่า มีโบสถ์ ทาง พุทธศาสนา
 ๒ โบสถ์อยู่ใกล้ ๆ บ่อมหาด้าน ตะวันออก (คือบ่อมิวไซ-
 เยนทร์) โบสถ์หนึ่งอยู่ทางด้านเหนือแถววัดสลัก หรือวัด
 มหาธาตุอีกโบสถ์หนึ่งอยู่ทางด้านใต้ของบ่อแถววัดเลียบหรือ
 ในข้อปัจจุบันว่า วัดราชบูรณะ วัดโพธิ์ยังไม่ปรากฏในแผนที่
 นี้เป็นความเห็นของ ข้าพเจ้าซึ่งจะ ผิดหรือถูกก็ได้ ส่วน
 โบสถ์ พุทธ ศาสนาทางฝั่งตะวันตก มีมากมายเกิน สถิติปัญญา
 ของข้าพเจ้าจะวินิจฉัย จึงขอผ่านไปโดยดูสภาพไม่ขอออก
 ความเห็นแต่อย่างใด *

* ในเรื่องวัดนี้ เทพสตรีกล่าวว่า เมื่อ ๑๗๐๐ ปีมาแล้ว มีพระพุทธรูป
 ขนาดมหึมา ๓ องค์ อยู่ทางใต้ของวัดนี้ (วัดโพธิ์)
 วัดโพธิ์เดิม เรียกว่าวัด นารายณ์ (วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) - วัดโพธิ์เดิม

เกี่ยวกับโบสถ์คริสต์ ตั้งที่เมือง บางเกาะ ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ที่กรุงโตแลงให้ชื่อว่าโบสถ์พระมหาไถ่ นั้น ชื่อโบสถ์ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน พวกญวนคริสต์ตั้งมาสร้างโบสถ์ แล้วให้ชื่อเดียวกันนี้ที่หมู่บ้านญวนสามเสน เป็นโบสถ์ที่สังฆราชปาเลอกัวมาเป็นเจ้าอาวาส ก่อนจะได้เป็นสังฆราช อยู่ติดกับวัดสมอราย หรือวัดราชาธิวาสซึ่งเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ทรงเป็นเจ้าอาวาสในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โบสถ์พระมหาไถ่ของบาทหลวงคูร์โตแลง ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ อยู่ใต้บ่อมิวไซเย็นทรลงไปมาก คงอยู่แถวบริเวณตลอดถนน ซึ่งต่อมาในยุครัตนโกสินทร์ พวกคริสต์ตั้งมาสร้างโบสถ์ขึ้นใหม่แทนโบสถ์เก่า แล้วให้ชื่อใหม่ว่า โบสถ์ Calvary หรือที่เรียกกันว่า วัดกาลละหว่าอยู่เหนือปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้ หรือที่เรียกกันว่า คลองขุดใหม่ ซึ่งชื่อของโบสถ์พระมหาไถ่ หรือ Concepcion ของบาทหลวงคูร์โตแลง นี้ มีความสำคัญมากเกี่ยวกับ ขอบเขตด้านใต้ของ “เกาะ” ของวิสุวกร เตอลาแมร์ และคำว่า “บ้านเกาะ”

ของบาทหลวง คุร์โตแลง ผู้เขียนแผนที่ไว้เป็นข้อมูลให้พวก
เราคนรุ่นหลังได้พิจารณา

ขอสรุปข้อมูลไว้ก่อนจะดำเนินเรื่องต่อไป เพื่อความ
สะดวกในการพิจารณาขอบเขตในคำ “บางเกาะ” ว่าจะ
กว้างแคบเพียงใด

คือคนอังกฤษชื่อ Peter Floris ได้ระบุชื่อไว้เป็นคน
แรก ใน ค.ศ. ๑๖๑๒ ในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม สะกด
คำว่า Mancock

ต่อมา ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์วชิรชาวฝรั่งเศส
ชื่อ เดอลาแมร์ เขียนแผนที่แสดง เกาะ กลางแม่น้ำหน้าเมือง
ธนบุรีไว้ให้ แต่ไม่ได้บอกชื่อพิเศษอะไรไว้

ในแผ่นดินเดียวกัน บาทหลวงฝรั่งเศสชื่อ คุร์โตแลง
เขียนแผนที่ เมืองที่มีบ่อมอยู่สองฟากแม่น้ำ ชื่อเมืองเขียนว่า
Bankoc และว่ามีโบสถ์คริสต์ ตั้ง อยู่ด้านทิศใต้ของบ่อม ทางฝั่ง
ด้านตะวันออกของแม่น้ำ ชื่อโบสถ์ว่า Concepcion หรือพระ-
มหาไถ่

ส่วนคำว่า Bangkok ดังที่พวกเราบันทึกทั่วไปว่าเป็นชื่อ
 ของเมืองบางกอก หรือกรุงเทพมหานครของราชวงศ์จักรี
 นั้น ทางฝ่ายสังฆราชผู้เป็นใหญ่ในคริสต์ศาสนาที่กรุงศรี-
 ออยุธยาใช้เขียนเรื่อยมาแต่แรก ทุกครั้งที่ท่านรายงานไปยัง
 สำนักงานใหญ่ที่นครปารีสและกล่าวถึงเมืองนี้ ท่านใช้เขียน
 ว่า Bangkok เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ข้าพเจ้าเข้าใจ
 ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระอักษร
 ไปถึงพวกฝรั่ง เช่น เซอร์ จอห์น บาวริง เป็นต้น พระองค์
 สะกดคำว่า Bangkok เป็นการสะกดคำตามที่พวกสังฆราช
 ฝรั่งเสสใช้มาแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ การที่คนไทยเรา
 ใช้เขียนเป็นภาษาไทยว่า “บางกอก” ข้าพเจ้ายังหาหลักฐาน
 ไม่ได้ว่า ผู้ใดเป็นผู้เริ่มใช้ก่อนคนอื่นอย่างใดก็การสะกดคำ
 ทั้งภาษาอังกฤษและภาษาไทยเช่นนี้ ได้ใช้กันจนเป็น
 มาตรฐานเข้าระบบไปรษณีย์สากลแล้ว

คำว่า “บางเกาะ” จึงมีปรากฏแต่ในเอกสารเก่า เช่น
 เอกสารของท่านผู้หญิงจีน ท้าวเทพสตรี ใน พ.ศ. ๒๓๓๐ นั้น

เท่าที่เขียนมานี้ ข้าพเจ้ามีแนวแสดงขอบเขตของเกาะ
หรือเมืองบางเกาะ เป็น ๓ แนวด้วยกัน คือ :—

๑) ถิ่นแม่น้ำเป็นเกณฑ์ และคลองไหลตเป็นอาณา
บริเวณ เราก้ได้เเนอที่ราว ๒ ตาราง กม. แนวนั้นตรงกับเกาะ
รัตนโกสินทร์ของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรม และสิ่งแวดล้อม
เป็นกรุงเทพมหานคร ของรัชกาลที่ ๑ และ ๒

๒) ถิ่นแม่น้ำเป็น เกณฑ์และ คลอง โอง อ่าง เป็น อาณา
บริเวณ เราก้ได้เเนอที่เพิ่มขน แนวนั้นเป็นกรุงเทพมหานครของ
รัชกาลที่ ๓ มีกำแพงบ้อมเหลื่ออยู่จนขณะนี้ และเคยมีสาย
รตรางรอบเมือง

๓) ถิ่นแม่น้ำเป็นเกณฑ์ และคลองผดุงกรุงเกษมเป็น
อาณาบริเวณ เราก้ได้เเนอที่เพิ่มขนเป็นอันมาก แนวนั้นเป็น
กรุงเทพมหานครของรัชกาลที่ ๔ และเพราะวัดกาลละหว้าหรือ
สถานที่ซึ่งเคยเป็นโบสถ์พระมหาไถ่ ในรัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์ อยู่ต่ำบาดลตลาตน้อย แนวที่ ๓ นี้ จึงเป็นแนว
“บางเกาะ” ของบทความนี้ โดยมีข้อมูลของบาทหลวงคุร์-

โตแสง สนับสนุน เป็นการสนับสนุนในชื่อ Bankoc และโบสถ์
คริสต์ในแผนที่ท่านเขียนไว้

เกี่ยวกับกำแพงของแนวเกาะรัตนโกสินทร์ พระบาท
สมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายไว้ใน พระราช
วิจารณ์จกหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า

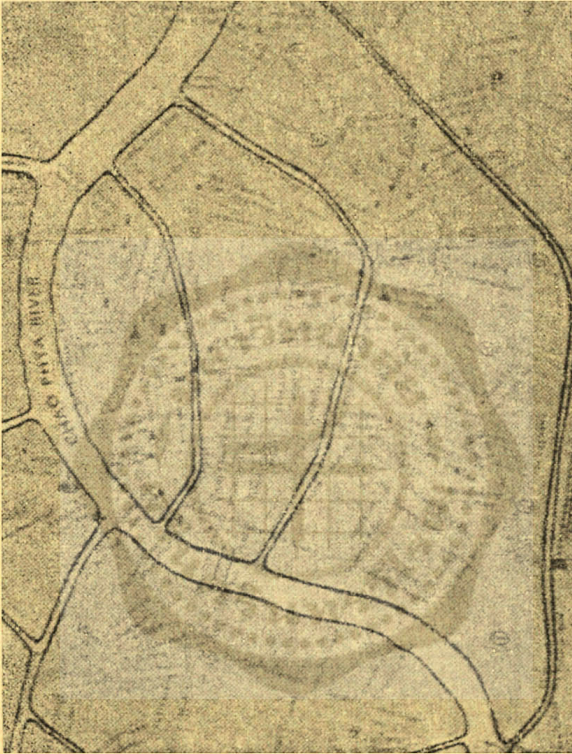
“... ผู้อ่านจะต้องรู้ว่า กำแพงพระนคร ทั้ง ๒ ผังแม่น้ำ
ได้สร้างขึ้นแต่ละฝั่ง ๓ ด้านข้างริมแม่น้ำไม่มีกำแพง ผังตะวันตก
กำแพงตั้งแต่บ่อมวิชัยประสิทธิ์ ขึ้นไปตามลำคลองบางกอกใหญ่
จนถึงคลอง ข้างวัดโมฬีโลกไปตามหลัง วัดอรุณ ไปออก
บางกอกน้อย ที่หลังวัดอมรินทร์เป็นคูพระนคร แล้วเลยลง
มาตามแนวคลองบางกอกน้อยจนถึงแม่น้ำข้างฟาก นตงแต่บ่อ
วิไชยเอนทร์ คือที่สุนันทาลัยมาตามแนวคลองตลาด คลองหลอด
(ตามที่บันระยะให้เรียกใหม่ใน ร.ศ. ๑๒๗ น) จนถึงคลอง
โรงไหมวังหน้า....”

พระราชวิจารณ์รัชกาลที่ ๕ ๔๓๑ ฉบับพิมพ์ พ.ศ.

๒๔๘๒

หน้า ๑๘๑ ตอน ร. ๑ ให้บูรณะวัดโพธิ์

นี่เป็นพระราชวิจารณ์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้เมื่อปลายรัชกาลของพระองค์ นาน ๆ ครั้ง พระองค์จะทรงมีเวลาว่าง จากราชการบ้านเมืองมา พระราชนิพนธ์ความรู้ในเรื่องโบราณให้แก่คนรุ่นหลัง ความรู้จะเป็นข้อมูลให้สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรม และสิ่งแวดล้อมได้นำไปพิจารณาทำประโยชน์ สำหรับข้าพเจ้าผู้เขียนบทความนี้ ยังเสียดายที่พระองค์ไม่ทรงให้กระจำงเสียเลยว่ากำแพงพระนคร พง ๒ ผังแม่น้ำได้สร้างขึ้นแต่รัชกาลก่อน คือรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินแล้ว เมื่อรัชกาลที่ ๑ ทรงให้บูรณะวัดโพธิ์น “...เพราะเหตุที่ก่อกำแพงพระนครขึ้นใหม่ ขยายกว้างออกไปแนวคลองโอ่งอ่างไปออกบางลำพู กำแพงเดิมขึ้นในระหว่างป่าช้ากับวัดนั้นรื้อเสีย จึงกลายเป็นบ้านคน ไป...” (Ibid) ความนี้จะพอเป็นแนวให้เข้าใจความแตกต่างระหว่างกำแพงพระนครเก่าของรัชกาล ก่อนตามแนวคลองหลอดและกำแพงพระนคร^๒ใหม่ตามแนวคลองโอ่งอ่างของรัชกาลที่ ๑

ขอบเขตของเกาะรัตนโกสินทร์ ๓ ระยะ ๑. แนวคลองหลอด
 ๒. แนวคลองโอ่งอ่าง ๓. แนวคลองผดุงกรุงเกษม ทั้ง ๓ แนว
 คือบางเกาะ ของบาทหลวง คัวร์โตแลง ในแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระนารายณ์

เฉพาะคำว่า “รีมน้ำไม่มีกำแพง” ทางฝั่งตะวันตก เมืองธนบุรี มีกำแพงอยู่ ๓ ด้าน แต่ริมแม่น้ำไม่มี เป็นคำยืนยันของฝรั่งชื่อแคมเฟอร์ในคณะทูตฮอลันดาที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาเมื่อต้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาแล้ว แต่ทางฝั่งตะวันออกด้านกรุงเทพมหานคร Finlayson ระบุว่า มีกำแพงด้านริมแม่น้ำด้วย (๔) ระหว่างผู้เห็นด้วยตา กับผู้จดจำจาก คำบอกเล่า นานักอยู่ข้างใดมาก ท่านผู้อ่านก็คงพิจารณาได้เองแต่ที่มีใช้ที่จะแสดงความเห็นในข้อมูลขัดแย้งกัน ข้าพเจ้าจึงขอผ่านไป

จึงเหลือแต่ประเด็นสำคัญของตอนสองในบทความนี้ คือ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสิน กรุงธนบุรีมีทั้ง ๒ ฟาก ฟากตะวันตก ในบริเวณบ่อมวิชัยประสิทธิ์เดิม เป็นที่ประทับของพระองค์ และทางฟากตะวันออกในบริเวณบ่อมิไชเย็นทร์พระองค์โปรดฯ ให้ระดมกำลังผู้คนทั้งในพระนคร และในต่างจังหวัด (สำเนาท้องตราให้เกณฑ์ผู้คนอยู่ในท้ายเรื่อง) มาขุดคูเมือง และ “ทำการพระนคร”

คำว่า “ทำการพระนคร” เมื่อไม่มีคำให้ความกระจ่าง
ในสำเนาท้องตรา ก็จะต้องตั้ง Thesis ขน และแสวงหาข้อมูล
มาสนับสนุน Thesis นั้น พระราชวิจารณ์ฯ ดังได้อัญเชิญมา
แสดงในบทความนี้ ก็เป็นข้อมูลหนึ่งที่จะให้เกิดความเข้าใจ
ว่าในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีกำแพงเมืองทางปาก
ตะวันออกกรุงธนบุรี แล้ว คือกำแพงเมืองตามแนวคลอง-
หลอด ซึ่งพระองค์ทรงเรียกว่า “กำแพงเดิม” และเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรตฯ ให้ก่อ
กำแพงพระนครขึ้นใหม่ แนวกำแพงใหม่ คือ “แนว
คลองโ่งอ่างไปออกบางลำพู” (๕) ตามข้อมูลในพระราช
วิจารณ์ นั้น

จึงเหลือแต่บทสรุปไม่ให้เกินเนื้อหาของบทความนี้ คือ
แนวกำแพงทางด้านคลองหลอด เป็นแนวกำแพงสร้างขึ้นใน
รัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน กรุงธนบุรี ข้อเสนอนี้ใหม่
ให้ท่านผู้อ่านได้รับไว้พิจารณา คือ กรุงธนบุรีก็มีปาก
ตะวันออก มีคูเมือง มีกำแพงเมือง คือ เกาะรัตน-
โกสินทร์ ของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม เป็นที่

ประทับของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อ
Finlayson เข้ามาในคณะทูตอังกฤษ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๒-๓
คือ ๕๐ ปี หลังจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงระดมกำลัง
ผู้คนสร้างบ้านเมือ พ.ศ. ๒๓๑๖ คำว่า “ทำการพระนคร”
ข้าพเจ้าตีความหมายดังนี้

ส่วนกำแพง แนวคลอง โอบอ้อมไปออกแม่น้ำ ที่ปากคลอง
บางลำพู พระราชวิจารณ์ของในหลวงรัชกาลที่ ๕ ทรงไว้ว่า
เป็น พระราชประสงค์ของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลกมหาราชฯ ให้สร้างบ้านแนวกำแพงหรืออย่างน้อยบ้อมบาง
บ้อมยังคงเหลืออยู่ทุกวันนี้ให้พวกเราได้ชม คือบ้อมพระสุเมรุ
หน้าโรงหนังเฉลิมไทยเป็นต้น บางท่านที่อาวุโสมาก ๆ คงจะ
เคยพาบุตรหลานนั่งรถรางรอบเมืองตามแนวคลองโอบอ้อมนี้
เป็นกำแพงพระนครในรัชกาลที่ ๓ ส่วนวัดตึก วัดสามปลื้ม
คงจะเป็นบริเวณขานพระนครในแผ่นดินนั้นกระมัง

สุดท้าย คือ แนวคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งเป็นพระนคร
ของ ร. ๔ ตลาดน้อยอยู่ภายในพระนคร วัดตะเคียนอยู่นอก-
เขตพระนคร และเพราะวัดกัลยาณ์อยู่ในบริเวณตลาดน้อย

ภายในพระนคร ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่า เขตพระนครของ ร. ๔ คือ เขต บางเกาะ หรือ Bankoc ของบาทหลวงคูร์โตแลง ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ นั้น

ขอเสนอแผนที่ แสดงแนวพระนคร ทั้ง ๓ สมัย มาประกอบการพิจารณาด้วย สมัยแรกของ ร. ๑-๒ คือ เกาะรัตนโกสินทร์ ของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม สมัย ๒ คือ พระนครในรัชกาลที่ ๓ และสมัย ๓ คือ พระนครซึ่งขยายกว้างขวางออกมาเป็นพระนครในรัชกาลที่ ๔ เป็นแนว “บางเกาะ” ที่ถูกต้องถูกระบุชื่อไว้ให้เมื่อเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมใน ค.ศ. ๑๖๑๒

ตามข้อความที่ได้อธิบายมานี้ บางเกาะของข้าพเจ้าจึงกว้างขวางใหญ่โตกว่า เกาะรัตนโกสินทร์ ของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมเป็นอันมาก ข้าพเจ้าจึงเรียกว่าเป็นการ “เสริม” และเติมต่อบทความของคุณเจตกำจร พรหมโยธี ในวารสาร “อนาคต” ฉบับดังกล่าวแล้ว บทความนี้จะ

ประโยชน์ต่อสมาคมฯ นั้นอย่างไร เพียงไร ก็สุดแต่จะพิจารณา

สำเนาท้องตรา ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖ ซึ่งได้นำมาลงไว้ (ในท้ายเรื่อง) ทั้ง ๔ ฉบับ เป็นท้องตราเตือนเดียว ปีเดียวกันทั้ง ๔ ฉบับ ผิดกันแต่วันในสัปดาห์ คือ จันทร์ที่ ๑๘ และอังคารที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๑๖ เป็นการมอบหมายให้เจ้าพระยาจักรี (คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) เป็นนายงานควบคุมผู้คน “ทำการพระนคร” แต่ความก็ยังไม่กระจ่างว่าท่านทำอะไรบ้าง ความไม่กระจ่างเมื่อเราไปอ่านพระราชพงศาวดาร กรุงธนบุรี ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิต^(๖) ทรงเรียบเรียง และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงคงไว้ ไม่เปลี่ยนแปลงชำระแก้ไขว่า :—

“ฝ่ายข้างกรุงไทยในปีเถาะตรีศก (สำเนาท้องตราเป็น ปีมะเส็งเบญจศก) สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริพิจารณาเห็นว่า กรุงธนบุรียังไม่มีการกำแพงเป็นต้น... จึงทรงพระกรุณาให้เกณฑ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ ผู้ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนทั้งปวง ตั้งค่ายด้วยไม้ทองเหลืองทั้งต้นล้อมพระนครทั้งสองฟากน้ำ แล้วให้เกณฑ์คนไปรื้ออิฐ

สำเนาท้องตราปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖

ฉบับที่ ๑

(ตอนต้นขาด).....

ราชามาตย์ หาพรรคพวกสมกำลังให้พร้อมมูลกันยกลง
ไปบุตคุเลนพระนครเมืองธนบุรี ตามมีตราโปรดขนาแต่ก่อน
ครนหนังสือมาถึงวันใด ก็ให้พระยายมราชทำตามหนังสือ
มาน หนังสือมา ณ วัน ๒๕ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก

ฉบับที่ ๒

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยานครชัยสิน พระ
ท่าโรง พระคาพราน พระชัยบาดาล.....ถ้าราชการ
ทางเมืองท่าโรง เมืองบัวชุม เมืองคาพราน เมืองชัยบาดาล
ส่งบอกให้พระยานครชัยสิน พระคาพราน พระชัยบาดาล
พระท่าโรง คุมพรรคพวกสมกำลังลงไปจัดการบุตคุเลน ทำ
การพระนคร ให้พร้อมกัน แต่ในเดือน ๓ ข้างบน ปีมะเส็ง
เบญจศก.....[ตามมีตราโปรดขนาแต่ก่อน ครนหนังสือ

ขึ้นมาถึงในวันใดก็ให้พระยานครชัยสิน พระคาพราน พระชัยบาดาล พระท่าโรงกรมการ ทำตามหนังสือมานี้ หนังสือมา ณ วัน ๕ ค่ำ]

ฉบับที่ ๓

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยาสุนทรพิพิธ ด้วยมิตรารับสั่งให้พระยาสุนทรพิพิธ ขึ้นมารับครอบครัวลงไป ณ เมืองธนบุรี บัดนี้มีหนังสือนายทัพนายกองเมืองพิชัยบอกมาว่า ได้รับพุ่มพม่าล้มตายเป็นอันมาก พม่าแตกหนีไปสิ้นแล้วอย่าให้พระยาสุนทรพิพิธรับครอบครัวลงไป ณ เมืองธนบุรีเลยให้พระยาสุนทรพิพิธคุมเอาพรรคพวกสุมกำลังลงไปขุดคูเลนพระนครเมืองธนบุรี ตามเกณฑ์ตามรับสั่งอย่าให้ขาดได้ หนังสือมา ณ วัน ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๓๕ ปีมะเส็ง เบญจศก (พ.ศ. ๒๓๑๖)

ฉบับที่ ๔

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยาสุพรรณบุรี พระยาอ่างทอง พระชัยนาท พระสิงห์ พระพรหม พระยาลพบุรี

หลวงอินทบุรี ด้วยมีตรารับสั่งออกมาแต่ก่อนว่า เสด็จให้ผู้
รักษาเมือง กรมการคุมและพรรคพวกสมกำลังเข้าไปจับการ
ให้พร้อมกันแต่ในเดือน ๓ ขึ้นค่ำหนึ่ง แจ้งอยู่ในท้องตรา
แต่ก่อนนั้นแล้ว จึงทรงฯ สั่งว่า ให้ผู้รักษาเมืองกรมการเร่ง
คุมพรรคพวกสมกำลัง ลงมาจับการขุดคูเลนพระนครให้พร้อม
กัน แต่ในเดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็งเบญจศก
ให้ครบตามเกณฑ์ ตามมีตราโปรดขุดมาแต่ก่อน ครั้นหนังสือ
มาถึงวันนี้ ก็ให้ผู้รักษาเมืองกรมการทำตามหนังสือมานั้น
หนังสือมา ณ วันที่ ๒๑ ค่ำ ปีมะเส็งเบญจศก (พ.ศ. ๒๓๑๖)

หมายเหตุ: สำเนาท้องตราทั้ง ๔ ฉบับนี้ คัดจากประชุม
พงศาวดารภาค ๖๕ และคำในพระราชวิจารณ์
ของ ร. ๕ เรื่องกำแพงทั้ง ๒ ผังแม่น้ำเจ้าพระยา
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร
ให้พิมพ์หนังสือมา ขอขอบคุณคุณกุลทรัพย์
เกษมณกิจ ณ ที่นี้ด้วย

๕ หมายเหตุท้ายเรื่อง

๑. เกี่ยวกับบ้านเกิดของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิง) ในหนังสือ ‘การตั้งเจ้าพระยาในยุครัตนโกสินทร์’ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ไม่ระบุเรื่องนั้นไว้ให้ ไปปรากฏใน ‘ประวัติเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิง)’ ฉบับ ก.ศ.ร. กุหลาบ เรียบเรียง (ในหนังสืออานามสยามยุทธ สำนักพิมพ์แพรวพิตยา พระนคร ๒๕๑๔ เล่ม ๑ หน้า ๑๖) มีข้อความว่า:

“ท่านเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิง) อัครมหาเสนาบดีที่สมุหนายกในรัชกาลที่ ๓ กรุงเทพ ฯ ท่านผู้นี้มีสมัญญานามอุปติสมภพบังเกิด เมื่อจุลศักราช ๑๑๖๙ ปีระกา นพศก เป็นปีที่ ๑๐ ในปลายแผ่นดินพระเจ้าตาก (สิน) พระเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรี ท่านผู้นี้เป็นบุตรคนที่ ๔ ในท่านเจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น) บิดา และท่านผู้หญิงพักเป็นมารดา (เกิดที่บ้านริมเชิงสะพานช้างโรงสี กรุงเทพ ฯ คือที่ตรงห้างแบทแมนแอนด์กัปเพนี แต่ก่อนเรียกว่า ตำบลฝั่งคลองหลอดในกรุงธนบุรีฝั่งตะวันออก)”

ข้อความในอัญประกาศ ก.ศ.ร. กุหลาบคัดมาจากหนังสือ
อื่น โดยบอกแต่ว่า ‘ค้นพบในตำหรับฉบับหนึ่ง’ แต่ข้อความ
ในวงเล็บ เรียงด้วยตัวฝรั่งเศส เป็นข้อความอธิบายของ ก.ศ.ร.
กุหลาบเอง แต่สะพานข้างโรงสี จะอยู่ที่ไหน หรือห้าง
Bateman & Co. จะตั้งอยู่ที่ไหนในปัจจุบัน ก็ยากแก่การจะ
ให้เห็นชัดเสียแล้ว และการที่ ก.ศ.ร. กุหลาบ อธิบายต่อไปว่า
“แต่ก่อนเรียกว่าตำบลคลองหลอดในเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออก”
คลองหลอดนั้นเรายังรู้จักกันแพร่หลาย โดยกำหนดเอากระทรวง
มหาดไทยเป็นหลัก คลองหลอด คือ คลองหน้ากระทรวง
มหาดไทย แต่คลองย้อมมี ๒ ฝั่ง บ้านเกิดของเจ้าพระยา-
บดินทร์ ฯ จะอยู่ฝั่งไหน ก.ศ.ร. กุหลาบ ก็อธิบายยังไม่ละเอียด
และที่เขียนว่า ‘ในเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออก’ ถ้าผู้อ่านไม่ค้นตัว
พิจารณาคำเหล่านี้ว่ามีความหมายอย่างไร ก็จะขาดสาระ
สำคัญไป เพราะตามปกติคำว่า เมืองธนบุรี ย่อมหมายความว่า
ฝั่งข้างโน้น ที่ฝั่งธนฯ โฉน แต่ที่ท่านเดิมคำว่า “ฝั่งตะวันออก”
คือ ฝั่งกรุงเทพ ฯ เช่นนี้ ผู้อ่านเมื่อเข้าใจความหมายเช่นนี้

แล้ว อาจเกิดปัญหาขึ้นในใจว่า 'กรุงธนบุรียังมีฝั่งกรุงเทพ ฯ อีกหรือ ?'

กรุงธนบุรีมี ๒ ฝั่งแน่นอน คือ ฝั่งธน และฝั่งกรุงเทพ
ทั้งจะปรากฏแจ่มชัดในบทความนี้

บ้านเกิดของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิง) คือปาก
กระทรวงมหาไทย์ ของคลองหลอด คือที่ตั้งของกรมประชา-
สัมพันธ์ในปัจจุบัน แต่อยู่นอกกำแพงเมือง 'ธนบุรี' ทางฝั่ง
กรุงเทพ ฯ และท่านถือกำเนิดใน พ.ศ. ๒๓๒๐ เป็นปีที่ ๑๐
ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี

๒. เกี่ยวกับภาพปฏิมากรรม หรือ Statue ของ Sir
Francis Light ที่เกาะปันงั เมื่อญี่ปุ่นบุกขนยัดเกาะนเมอ
สงครามคราวที่แล้ว ได้นำภาพปฏิมากรรมของท่านเข้าเก็บ
ไว้ในห้องเก็บของ และเมื่อเลิกสงครามแล้ว รัฐบาลอังกฤษ
ได้นำมาตั้งไว้อย่างเดิมให้ผู้คนได้ชม แต่คราวนี้ ดาบที่ประกอบ
ภาพปฏิมากรรมของท่านสูญหายไป ในระหว่างญี่ปุ่นยึดครอง
เกาะ ครั้นเมื่อประเทศมาเลเซียได้เอกราชโดยสมบูรณ์ เมื่อ
ราว ๕-๖ ปีที่แล้ว ย้ายภาพปฏิมากรรมนี้ไปเก็บไว้ในกู่ตั้ง

อีกครั้งหนึ่ง โดยเชื่อกันว่า ภาพปฏิมากรรมของ Sir Francis Light เป็นอนุสรณ์แห่ง Colonial rule เป็นสิ่งอัปยศมากกว่าชื่นชม แต่เมื่อเดือนเมษายนศกนี้ (๒๕๑๖) ข้าพเจ้าเดินทางไปสิงคโปร์ไปเห็นเรื่องราวของท่านในหนังสือพิมพ์ Strait Times ว่า มีผู้นำเรื่องราวขึ้นต่อรัฐบาลมาเลเซีย ขอนำภาพปฏิมากรรมของ Sir Francis Light มาตั้งไว้ให้คงเดิมอีกครั้งหนึ่ง โดยให้เหตุผลว่าความเจริญของมาเลเซีย โดยเฉพาะที่เกาะปีนัง ถือกำเนิดมาจากผลงานของ Sir Francis Light ไม่ใช่เป็นสิ่งอัปยศแต่อย่างใด กลับเป็นสิ่งที่น่าชื่นชมชวนให้พิศวงในการที่ท่านปรับปรุงตัดแปลง เกาะร้างมีผู้อยู่อาศัยเพียงชาวประมงให้เป็นเมือง George town ขึ้นมาได้ ประกอบด้วยสวัสดิการทางด้านโรงเรียน สุขาภิบาล ร้านค้าขาย จนเกาะปีนังได้ชื่อว่า เป็นดินแดนแห่งความเจริญ สุขสงบน่าอยู่น่าเที่ยวมาช้านานกว่าร้อยปี แม้ปัจจุบันภายใต้การปกครองของมาเลเซียเองก็ยังสู้ไม่ได้ เรื่องราวยังไม่ยุติ ภาพปฏิมากรรมของ Sir Francis Light จึงยังอยู่ในกุดังเก็บของจนปัจจุบัน

๓. สำเนาท้องตราสมุหพระกลาโหมมีไปถึงพระยาราช
กัปตัน มีข้อความดังนี้ :— (จากแผ่นที่ ๔๒ เอกสารได้มาจาก
SOAS, มหาวิทยาลัยลอนดอน — นายประสาร บุญประคอง
อ่านและอธิบาย ป.อ.บ., ปีที่ ๓, เล่ม ๒ เดือนพฤษภาคม
๒๕๑๒, หน้า ๑๐๓ — ๑๐๖)

เขียนอย่างปัจจุบัน

หนังสือ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุ-
สมุหพระกลาโหมมาถึงพระยา

ราชกัปตัน ด้วยพระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้า
อยู่หัว ณ กรุงเทพมหานครบรรณโกสินทร อินทราอยุธยา
มหาคิลกพนพรตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดมพระราชมหาสถาน
มีพระราชโองการมานับพันธุร สี่หนาทดำรัสเหนือเกล้า
กระหม่อมสั่งว่า.....อยู่ ณ เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ
ปีกุลตรีนศก(๑) พระยาทวายแต่งตั้งให้เจสุ่นันตะมิตตะบอณา
บันตุเรียง

ชา อะคุณจะเรกีสอยตองลักแจนตระธา ถือนั่งสื่อ
ผ่านทองคุมตอกไม้เงินและเครื่องราช

บรรณาการเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระบาท
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวฟ้างพระ

บรมโพธิสมภาร เป็นข้าขอบขัณฑสีมา กรุงรัตนโกสินทร
อินทรวายุภยา พระมหานครตาม

บุราณราชประเพณีแต่ก่อนแลเมืองมะริดนั้น ยังไม่เข้า
มาอ่อนน้อม ตูจหนึ่งเมืองทวายหา

มิได้เดือน ๑๑ ปีชวด จัตวาศก (๒) จะให้ลั่นเกล้าลั่น
(กระหม่อม) กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จ (๑)

ยกทัพออกไปตีเมืองมะริด แล้วจะยกทัพเรือไปตีเมือง
มัตมะ เมืองพัสมี เมืองย่างกุ้งขึ้นไป

จนถึงเมืองอังวะกองทัพหลวง

กองทัพหัวเมืองล้าน หัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงก็จะยกเข้า
ตีเมืองเจียว เมืองหงษา เมืองดองอู

เป็น (ห) ลายทาง จะเสด็จพระราชดำเนิน ยกไป
ทางบก ตี

เมืองมัตมะขึ้นไปบรรจบกัน ตีเมืองอังวะแล้วจะไปกระ
ทำการครอง ๕ รัพลมาก เกณฑ์กองทัพเรือเมืองไทรบรรทุกข้าว
ลำเลียงไปพร้อมกัน ณ เมืองถลาง แต่ในเดือน ๑๑ ปีชวด

จัดวาสก แลพระยาราชกปีตันกับกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ไปมา
ค้าขายเป็นทางไมตรีกันมาแต่ก่อน ครั้นกรุงรัตนโกสินทร์
จะไปกระทำแก่เมืองอังวะจะเป็นการ

ใหญ่ ให้พระยาราชกปีตัน เห็นแต่ทางไมตรีช่วยเข้า
สลุป (๓) กำปั่นซื้อข้าวสารบรรทุกให้ได้ ๔๐๐ เกวียน ๕๐๐
เกวียน แต่งให้นายสลุป กำปั่นกะลาสีคนงาน กรมการสรรพ
ไปด้วยปืนใหญ่น้อย กระสุนดินประสิว เครื่องศาสตราวุธ
ยกไปพร้อมยกกองทัพ

เมืองไทร เมืองกลาง ส่งเป็นเสบียง

กองทัพถลำลันเกล้าลันกระหม่อม กรมพระราชวังบวร-
สถานมงคล มีตราออกมาให้กองทัพยกไปประการใด ก็ให้
นายสลุปกำปั่นของพระยาราชกปีตันยกไปกับกองทัพทั้งปวงเถิด
แลค่าเช่าสลุปค่าข้าวสารเบยหวัดคนงาน กรมการนั้น จะ
พระราชทานให้ ตามอย่างธรรมเนียม และสลุปซึ่งได้

ไว้ ณ เมืองทวายนั้น ก็จะพระราชทานให้ พระราชก
(ปีตัน)

มิได้ช่วยราชการ^๕ทางไมตรี

.....
 เดียว ให้มีหนังสือออก^๕จร^๕จร^๕.....

.....
 เดือน ๘^๕ บน ๖^๕ คำ จ^๕.....

.....
 ถึงพระยา (ราช) กบัตัน

ตราพระคชสีห์น้อย
 ประจำฉนั้น

อธิบายคำ

(๑) เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีกุลตรีศก ตรงกับวันศุกร์ ที่ ๑๕
 ตุลาคม จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔

(๒) เดือน ๑๑ ปีชวดจัตวาศก ตรงกับ จ.ศ. ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕

(๓) สลอบ คือ เรือใบเดินทะเลชนิดหนึ่ง แบบชาวตะวันตก

หมายเหตุ :- “เอกสารเมืองกลาง” เริ่มลงใน ป.อ.บ. ตั้งแต่บัด

ปีที่ ๒ เล่ม ๓ กันยายน ๒๕๑๑ ๑๑ ฉบับ

ปีที่ ๓ เล่ม ๑ มกราคม ๒๕๑๒ ๒๔ ฉบับ

ปีที่ ๓ เล่ม ๒ พฤษภาคม ๒๕๑๒ ๒๐ ฉบับ

รวม ๕๕ ฉบับ

* Ajn Factory Records, Siamit Nakhon, Vol 5 No 2.

ทางบริษัท กรมโรงงานฯ ได้รับโอนเอกสาร 'พจนานุกรมปดิม (พจนานุกรมฉบับเดิม)
 ฉบับแรก พ.ศ. ๒๕๑๗) เนื้อหาที่ ตรงกับฉบับนี้ หรือก่อน พ.ศ. ๒๕๓๕.

เอกสารเมืองถลาง^๕ เมื่อบรรณาธิการ 'ป.อ.บ.' คือ
 คุณฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ เริ่มนำลงในฉบับปีที่ ๒ เล่ม ๓
 เดือนกันยายน ๒๕๑๑ และนำลงต่อไปอีก ๒ เล่ม รวมเป็น
 เอกสาร ๕๕ ฉบับ บรรณาธิการมิได้อธิบายความเบื้องต้น
 ไว้ให้ว่า เอกสารเหล่านี้ ใครได้มา ได้มาจากไหน แต่เมื่อใด
 และของเดิมเก็บรักษาไว้ที่ไหน ข้าพเจ้าเองก็ได้รับการติดต่อ
 ให้^๕แจ่มแจ้งแต่สิ่งใด จึงเมื่อได้รับหนังสือ 'ป.อ.บ.' ตามสิทธิ
 ไปของกรรมการผู้หนึ่งในคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์
 ไทย ก็เห็นว่า ปล่อยให้บรรณาธิการดำเนินเรื่องต่อไปตาม
 ลำพังเถิด ถ้ามีโอกาสจึงจะแถลงข^๕แจ้งให้ทราบคงยังไม่สายไป

เอกสารที่นำมาลงใน 'ป.อ.บ.' รวม...๕๕...ฉบับ ภายใต้
 ชื่อ 'เอกสารเมืองถลาง' ^๕ ข้าพเจ้าเป็นผู้พบเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒
 อยู่ใน basement ของห้องสมุดวิทยาลัยวิชาตะวันออกและ
 แอฟริกา หรือ School of Oriental & African Studies เป็น
 วิทยาลัยหนึ่งขนกับมหาวิทยาลัยลอนดอน เมื่อได้พบเอกสาร
 เหล่า^๕นี้ และเห็นว่า^๕เป็นเอกสารภาษาไทย จึงนำเรื่อง^๕ขึ้นเรียน

ให้อาจารย์ผู้อำนวยการสาขาวิชาไทยวิทยา, SOAS มหาวิทยาลัยลอนดอนได้ทราบ (คือ Mr. Symmonds) และขอเสนอให้ท่านช่วยมอบให้ British Museum เป็นผู้ถ่ายทำสำเนาส่งข้าพเจ้าที่กรุงเทพฯ ทางไปรษณีย์ (โดยข้าพเจ้ายินดีชำระเงินค่าการทำ Negative และ Positive Copies ให้หมดสิ้น) เมื่อข้าพเจ้าได้รับ Positive copies ของเอกสารเหล่านั้น (โดย British Museum ยังคงรักษา Negative copies ไว้สำหรับผู้อื่นที่พึงประสงค์ จะได้สำเนาเหล่านั้นต่อไป) จึงนำไปมอบให้กรมศิลปากร กรมศิลปากรจึงสั่งให้นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่าน

การอ่านหนังสือแม่เป็นภาษาไทยจากเอกสารอายุกว่า ๑๕๐ ปี จะยากง่ายเพียงใด จะต้องอาศัยแว่นขยายแกะออกมาเป็นตัว ๆ อย่างไร และจะต้องปรึกษาหารือถกเถียงกับมหาอำมาตย์ ท้องคำวรรณ กักรังกหน ข้าพเจ้าขอมอบให้เป็นหน้าที่ของคุณประสาร ฯ เป็นผู้อธิบายให้ผู้สนใจได้ทราบเถิด แต่ข้าพเจ้าจำได้ว่า คุณประสาร ฯ ใช้เวลาไม่ต่ำกว่า ๑๒ เดือน จึงจะทำงานนี้เสร็จสิ้นและนำมามอบให้ คุณตรี อมาตยกุล

หัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ (ในเวลานั้น) เป็นผู้
เก็บรักษา ครั้นสำนักนายกรัฐมนตรีแต่งตั้งคณะกรรมการ
จัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมโบราณคดีขึ้น เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๐๙ คุณฉันทวิชัย กระแสร์สินธุ์ จึงขอรับคำอ่าน
เอกสารเหล่านี้จากคุณตรี อมาตยกุล มาลงพิมพ์ในวารสาร
'ป.อ.บ.' เริ่มตั้งแต่ฉบับประจำเดือนกันยายน ๒๕๑๑ โดยทราบ
เป็นเลา ๆ จากคุณตรี อมาตยกุล ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้นำมาจาก
กรุงลอนดอน จึงลงข้อความเช่นนั้นเป็นคำอธิบาย

เอกสารเหล่านี้ พร้อมทั้ง 'ตำราแบบเรียน' ภาษาไทย
เป็นสมบัติของพระยาราชกัปตัน หรือ Sir Francis Light
เป็นการแสดงว่า ท่านรู้ภาษาไทยทั้งอ่านเขียน จะรู้ดีแค่ไหน
ข้าพเจ้าไม่ทราบ แต่ท่านคงอ่านออกเขียนได้เป็นของแน่
ครั้นเมื่อท่านวายชนม์ ลูกหลานของท่านจะเป็นใครไม่ปรากฏ
นำมามอบให้เป็นสมบัติของห้องสมุด SOAS มหาวิทยาลัย
ลอนดอน ทาง SOAS คงไม่ทราบว่าป็นเอกสารอะไร จะมี
ความสำคัญหรืออย่างไรไม่ปรากฏ จึงเก็บรักษาไว้ โดยไม่
ปราศจากการ Cataloging หรือทำหมายเหตุเรื่องราวแต่

อย่างใดไว้ เอกสารเหล่านี้จึงยังอยู่ในห้องใต้ดินของห้องสมุด
 นั้นมานาน จนนานเท่าใดจะต้องทราบปีที่ถูกหลานท่านมอบ
 ให้ห้องสมุดเสียก่อน เมื่อไม่ทราบปีมอบ จึงต้องใช้คำกว้าง ๆ
 ว่า เอกสารเหล่านี้เก็บรักษาไว้ในห้องใต้ดินของห้องสมุดนั้น
 มาเป็นเวลานานระยะหนึ่ง จึงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ราวเดือน
 เมษายน ข้าพเจ้า (นายขจร สุขพานิช) เดินทางกลับจาก
 สหรัฐ มาแวะเยี่ยมวิทยาลัยเก่าอีกครั้งหนึ่ง (โดยได้แวะเยี่ยม
 ตอนเข้าไปสหรัฐแล้วครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ แต่ไม่พบ
 เอกสารเหล่านี้) จึงโชคได้พบเอกสารเหล่านี้ และด้วย
 ความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือของอาจารย์ Symmonds และ British
 Museum หอสมุดแห่งชาติของเราจึงได้สำเนาเอกสารเหล่านี้
 มาใช้ประกอบการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย

ข้าพเจ้าขอถือโอกาสพูดต่อไปอีกนิดว่า อดีตผู้ว่าราชการ
 จังหวัดภูเก็ต คือ คุณอ้วน สุรกุล เมื่อได้จดหมายท้าวเทพ-
 สตรีมาจากอังกฤษ โดยได้รับความเอื้อเฟื้อจากอาจารย์ Sym-
 monds แห่ง SOAS มหาวิทยาลัยลอนดอน และนำมาแสดงที่
 ศาลากลางจังหวัดภูเก็ตให้ประชาชนได้ชม และ ดร. เอกวิทย์

ณ กลาง ได้นำจดหมายท้าวเทพสตรีรวม ๖ ฉบับไปตีพิมพ์
 เผยแพร่คราวทำหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
 พระยาอมรฤทธิธำรง (พร้อม ณ กลาง) เมื่อ ๑๘ มิถุนายน
 ๒๕๑๐ นั้น เพราะอาจารย์ Symmonds ทราบเรื่องจากการ
 พบเอกสาร โดยตัวข้าพเจ้าเป็นผู้เสนอให้ทราบเมื่อเดือน
 เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๒ และ British Museum ได้ทำ Negative
 copies ไว้แต่ครั้งนั้นข้าพเจ้าจึงขอรับ Credit ว่าเป็น
 ผู้พบเอกสารเหล่านี้ เนื่องจากความสนใจขอแลกเปลี่ยน
 เอกสารประวัติศาสตร์มาเป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติของเรา
 . ๕ ๕
 แต่ครั้งนั้น

ปัจจุบัน หอสมุดแห่งชาติได้รับเอกสารภาษาไทยและ
 ภาษาอื่น ๆ ที่มิอยู่ในต่างประเทศ แต่ให้ความรู้เรื่อง
 เมืองไทยมาเป็นสมบัติโดยข้าพเจ้าเป็นผู้นำมามอบให้อยู่ ๒๕
 รายการดังปรากฏในหนังสือขอบคุณของอธิบดีกรมศิลปากรคน
 ปัจจุบันคือ นาวาเอก สมภพ ภิรมย์ ร.น. มีมาถึงข้าพเจ้า
 เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖ เป็นหนังสือขอบคุณจาก

กรมศิลปากรฉบับแรกที่มีมาถึงข้าพเจ้าในระยะเวลา ๑๕ ปี
คือ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๒

การนำเสนอห้อง ๕๒ ของ หอสมุดพระ กลาโหมมาลงไว้
ณ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ เพื่อความสะดวกแก่ท่านทั้งหลายโดยมิจำต้อง
ไปเสาะหาจากวารสาร 'ป.อ.บ' แต่ถ้าท่านยังมีความประสงค์
จะทราบเรื่องราวอื่น ๆ จาก 'เอกสารเมืองกลาง' ก็ขอได้ไป
ติดต่อขอจากโรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรีที่สแยกขังฮี เทอญ.

๔. กำแพงด้านริมแม่น้ำทางฝั่งตะวันออกจะมีหรือไม่ ?

เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า ตลอดแนวคลองหลอด ตั้งแต่
ปากคลองตลาดไปจดคลองโรงโหลมวังหน้า หรือที่สะพาน
สร้างใหม่ใกล้นิเวศสถานเดิมของเจ้าพระยาสุรสีห์ในแผ่นดิน
สมเด็จพระเจ้าตากสิน มีคูพระนครและมีกำแพงตลอดแนว
แต่ด้านริมแม่น้ำจะมีกำแพงหรือไม่ ข้าพเจ้าไม่อาจเสนออะไร
ที่จะเป็นประโยชน์ให้สักได้ จึงขอยกไว้ให้สมาคมอนุรักษ์
ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมรับพิจารณาใ้หาความจริงเป็น
การดีที่สุด

เพราะผู้ทรงเสนอข้อความขัดแย้ง คือ สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในข้อความที่ว่า “ข้างริมน้ำไม่มีกำแพง” กำแพงเป็นของใหญ่ จะรอดหูรอดตาหรือความทรงจำในเรื่องใหญ่ย่อมยากที่จะเชื่อเช่นนั้น

แต่ Finlayson เขียนไว้ว่า “....the whole of the island is surrounded by a wall....and provided with numerous gates both towards the river and on each side....” คำว่า provided with numerous gates both towards river and เป็นการเน้นน้ำหนักประตูเมืองทางด้านแม่น้ำว่ามีอยู่หลายประตูด้วยกัน

ข้าพเจ้าใช้ตรรกวิทยาในการเชื่อว่า เมื่อมีประตูก็จำต้องมีกำแพง เพราะประตูปราศจากกำแพงย่อมเป็นไปไม่ได้และข้อความในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๑ ในตอนปลายรัชกาล (พ.ศ. ๒๓๕๑) ตอนอัญเชิญพระพุทธรูปองค์ใหญ่มาจากวหารหลวงวัดพระมหาธาตุ เมืองสุโขทัย นำล่องแพมาขึ้นที่ท่าพระ จะนำพระพุทธรูปเข้าประตูกำแพงไม่ได้

เพราะ พระพุทธรูปมีขนาดมหึมาหน้าตักกว้างถึง ๓ วา คืบ
จึงต้องรอประตูจึงเชิญเข้าไปได้”

การที่พระราชพงสาวดารรัชกาลที่ ๑ บันทึกการรอประตู
เพื่อเชิญพระศรีศากยมุนีเข้ามาในพระนคร เพื่อประดิษ-
ฐานไว้ ณ วัดสุทัศน์แต่ครั้งนั้น ตามวิชาตรกรวิทาย่อมแสดง
ว่า พระนครด้านแม่น้ำย่อมต้องมีกำแพงแล้ว จึงมีประตู
‘ท่าพระ’ เมื่อจำต้องรอประตูออกเพื่อเชิญพระศรีศากยมุนี
เข้ามาประดิษฐานภายในพระนคร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๑
พระนครของรัชกาลที่ ๑ จึงจำต้องมีกำแพงทางด้านแม่น้ำด้วย
นี่เป็นหลักฐานของไทยเราเองที่สนับสนุนคำกล่าวของ Finlay-
son ว่าทางด้านแม่น้ำมีประตูอยู่หลายประตู numerous gates
towards the river

ข้าพเจ้าจึงได้ใช้คำว่า “ระหว่างผู้เห็นด้วยตาคับผู้เขียน
จากคำบอกเล่าหน้าหนังก้อยู่ข้างใดมาก ผู้อ่านก็คงพิจารณาได้
เอง” โดยต้องกราบขอพระราชทานอภัยโทษในการต้องกล่าว
ตามหลักวิชาการเช่นนี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวประสูติ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕ หลังจากอัญเชิญพระ-

ศักราชสมัยมาลัยพระนครถึง ๔๔ ปี การรื้อประตูที่ 'ท่าพระ' ที่ทำข้างวังหลวงแต่ครั้งนั้น พระองค์ไม่ได้ทรงรู้เห็นหรืออาจไม่ได้ทรงจดจำ เพราะว่าเป็นรายละเอียดเรื่องไม่สลักสำคัญเท่าใดนักก็เป็นได้จึงทรงไว้ว่า 'ข้างริมน้ำไม่มีกำแพง'

๕. แนวคลองโอบอ่างจนออกแม่น้ำ พิจารณาจากพระราชวิจารณ์ของในหลวงรัชกาลที่ ๕ เกี่ยวกับจดหมายเหตุความทรงจำ 'กรมหลวงนรินทรเทวี' มีข้อความที่ให้เชื่อถือได้ว่า แนวคลองโอบอ่างตลอดไปจนออกแม่น้ำเจ้าพระยาเป็น 'พระนคร' ของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีเรื่องราวการทรงสร้างบ่อต่าง ๆ ของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เช่น บ่อพระอาทิตย์ บ่อพระสุเมรุ เป็นต้น แต่กำแพงเมืองตลอดคลองโอบอ่างในรัชกาลที่ ๑ นั้น จะสร้างไว้แล้วหรืออย่างไรยังจับเรื่องราวไม่ได้

แต่ถ้าแนวคลองตลอดเป็นคูเมืองในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน และแนวคลองโอบอ่างเป็นคูเมือง ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจริง เราก็เหลือแต่คูเมืองตามแนวคลองผดุงกรุงเกษมว่าจะเป็นคูเมืองของรัชกาลใด ? ถ้าได้

หลักฐานรายละเอียด ก็ควรจะนำมาแสดงไว้ให้สมบูรณ์ด้วย
ข้าพเจ้าจะเว้นไม่กล่าวอะไรอีกโดยปล่อยให้ท่านผู้อื่นที่สนใจ
ในปัญหานี้ได้แสดงบ้างโดยเฉพาะกรรมการในคณะอนุรัักษ์
ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม

เหลืออยู่แต่นอกคูเมืองแนวคลองผดุงกรุงเกษม คือท้อง
ทุ่งต่าง ๆ ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกำหนดไว้ให้เป็นที่ทำนา
ใกล้พระนคร ในรัชกาลนั้นเป็น 'สวนดิน' โปรดให้ขุด
เป็นที่ท้องนาและให้เรียกว่าทะเลตม ท้องนา 'ทะเลตม'
เหล่านี้นคงได้แก่ ทุ่งวัวลำพอง (เรียกเช่นนั้นจนถึงรัชกาลที่ ๓
มาเปลี่ยนเป็นหัวลำโพงเอาในรัชกาลที่ ๕) ทุ่งแสนแสบ
ส่วนทุ่งใหม่ ๆ เช่น ทุ่งบางกะปิ ทุ่งพญาไท ทุ่งมหาเมฆ
ทุ่งวัดดอน ทุ่งบางซื่อ—บางเขน และทุ่งรังสิต คงจะถือ
กำหนดแต่รัชกาลที่ ๕ ทงนั้น ทุ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้น รวมอยู่
ใน 'ทะเลตม' ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน เหมาะ
สำหรับทำนาเพราะใกล้พระนคร

การทรงพระราชดำริที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมิได้สร้าง
เป็นรูปขึ้น แล้วแต่เฉพาะคูเมือง และกำแพงพระนครตาม

แนวคลองหลอด นอกแนวคลองหลอดออกมาเป็นผลงานของ
รัชกาลต่อ ๆ มา แม้กระนั้น เราก็จำต้องยอมรับว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงเป็นนักวางแผนในอนาคตน่าพิศวง ผิดแต่
ว่า แผนการนั้นไม่สามารถปฏิบัติขึ้นเป็นของจริงได้ ทั้งนี้เพราะ
'บุญไม่ถึง' คงจะเป็นคำตอบที่น่าพอใจกว่าคำตอบอื่น ๆ

ถ้าตามแนวคลองโอ่งอ่างมี 'กำแพงใหม่' สำเร็จรูปแล้ว
แต่รัชกาลที่ ๑ ส่วนกว้างของกำแพงจากแม่น้ำมาถึงหน้าวัง-
บูรพา ก็จะต้องวัดได้หลายไมล์ และเนื้อที่จากปากคลองบางลำภู
ไปจนถึงปากคลองโอ่งอ่างจะต้องมากกว่า '๒-๓ ไมล์' ตาม
ตัวเลขของ Finlayson แต่เหตุใด Finlayson จึงพูดถึงแต่
กำแพงตามแนวคลองหลอด เรื่องนี้ข้าพเจ้าตอบไม่ได้ เมื่อข้อ
มูลจากหลักฐานขัดแย้งกันเช่นนี้ก็จำต้องปล่อยไว้ก่อน เอาไว้
วินิจฉัยกันในด้านศาลฎีกา ซึ่งข้าพเจ้าไม่มีคุณสมบัติพอจะอยู่
ในขั้นนั้นได้

๖. พระราชพงศาวดารฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิต
โดยเนพระเรื่องราวในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน นำเข้า

ถือได้ดีกว่าฉบับอื่น ๆ เช่น ฉบับบริติชมิวเซียม ฉบับพัน
 จันทรมาศ ฉบับจักรพรรดิพงศ์จาด แท้จริงชื่อบริติชมิวเซียม
 และพัน จันทรมาศ จักรพรรดิพงศ์จาด ไม่ใช่ชื่อผู้แต่ง
 ผู้แต่ง พระราชพงศาวดารรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
 ข้าพเจ้าเชื่อว่า คือ 'พระราชอาณา' (ประชุมฯ ๖๕) หรือ
 'พระสังฆราช พระวันรัตน์ และพระรัตนมุนี' (ฉบับปรมาณูชิต)
 ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินนั้เอง โดยเฉพาะ ๒ องค์
 หลังในแผ่นดินต่อมาเข้ารับราชการในตำแหน่งพระอัครลักษณ์
 ในกรมราชบัณฑิตจนสิ้นชนมายุ.

70964

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

จตุรมิตร ๒๖ พระโขนง กรุงเทพมหานคร

โทร. ๓๑๒๑๕๗๕, ๓๑๑๕๐๕๕

SWU:CL

3 1011 10242007 2

ห้องบรรณ สุธพานิช

หนังสืออ้างอิง

ใช้เฉพาะในห้องสมุดเท่านั้น

อ 959.35 ข129บ

ขจร สุธพานิช.

บางเกาะ-เกาะรัตนโกสินทร์ /

SWU 31011102420072

